

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ

Студентський науковий альманах

ШЛЯХАМИ КЛІО

Число друге (2)

**КРИВИЙ РІГ
2021**

УДК 93/94

Друкується за рішенням Вченої ради факультету географії, туризму та історії та Кафедри історії КДПУ

Редколегія випуску:

Наталя Печеніна, доц., канд істор. наук (відповідальний редактор);

Вадим Яшин, доц. канд істор. наук (відповідальний редактор)

Рецензент: Василь Москаленко, доц., канд. істор. наук.

Ш 70

Шляхами Кліо : студентський науковий альманах / За ред. Н. Печеніна, В. Яшин, Кривий Ріг, 2021. Число друге (2). 65 с.

Друге число студентського наукового альманаху містить наукові розвідки та статті студентів-істориків Факультету географії, туризму та історії КДПУ.

Для студентів та всіх, хто цікавиться історією.

© Автори статей, 2021

©Криворізький державний педагогічний університет, 2021

Макет, верстка, дизайн, художнє оформлення:

© В. Яшин, 2021

ЗМІСТ

<i>Олександр ГОРОДЕЦЬКИЙ</i>	РОЛЬ КИРИЛА І МЕФОДІЯ У СТАНОВЛЕННІ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ПИСЕМНОСТІ	3
<i>Микита БАЛЮК</i>	ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ РЕПРЕСІЙ ПРОТИ НІМЕЦЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНШИНИ УРСР В РОКИ НІМЕЦЬКО-РАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ (1941–1945 РР.)	8
<i>Єлизавета ВЧОРАШНЯ</i>	ПІДОКУПАЦІЙНА ПЕРІОДИЧНА ПРЕСА ЯК ЗАСІБ НАЦИСТСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ (1941-1944 рр.)	19
<i>Михайло МЕЛЬНИК</i>	ІСТОРІЯ ВИЗВОЛЕННЯ КРИВОРІЖЖЯ У ПАМ'ЯТНИКАХ ТА МЕМОРІАЛАХ	26
<i>Наталія ТАЦЮК</i>	ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНІ ТА ІНТЕРНОВАНИ ПІД ЧАС ВІДНОВЛЕННЯ ПРОМИСЛОВИХ ТА ІНФРАСТРУКТУРНИХ ОБ'ЄКТІВ МІСТА КАМ'ЯНСЬКОГО (ДНІПРОДЗЕРЖИНСЬК) В 1944 – 1948 рр.	29
<i>Дмитро ЧИЖИК</i>	ПРОТЕСТНИЙ РУХ В СРСР НА СТОРІНКАХ ПРЕСИ (НА ПРИКЛАДІ ГАЗЕТ «ПРАВДА» ТА «МОСКОВКІЕ НОВОСТИ» ЗА 1988 РІК)	36
<i>Сергій КОРНІЄНКО</i>	ПРОПАГАНДА ТА ТЕРОР. ДНІПРОПЕТРОВЩИНА НА СТОРІНКАХ ПЕРІОДИКИ 1937-1938 рр	45
<i>Анастасія КИРИЛЕНКО</i>	ХОРОВОЙ СПІВ У КИЇВСЬКІЙ РУСІ	51
<i>Ніна ВІНТОНЯК</i>	«КРИВОРІЗЬКИЙ МІКЕЛАНДЖЕЛО». ВІДОБРАЖЕННЯ ПРОМИСЛОВОЇ ІСТОРІЇ КРИВОГО РОГУ В РОБОТАХ ОЛЕКСАНДРА ВАСЯКІНА	55
<i>Владислав ОНИЩЕНКО</i>	ТЕМАТИКА ДИТИНСТВА ТА ДІТЕЙ В МАТЕРІАЛАХ ОКУПАЦІЙНОЇ ПРЕСИ РЕЙХСКОМІСАРІАТУ «УКРАЇНА»	59

Олександр ГОРОДЕЦЬКИЙ¹

РОЛЬ КИРИЛА І МЕФОДІЯ У СТАНОВЛЕННІ СЛОВ'ЯНСЬКОЇ ПИСЕМНОСТІ

Більше тисячоліття слов'яни послуговуються алфавітом, створеним Кирилом і Мефодієм, роль яких у становленні нашої культури важко переоцінити, про що зазначав у своїх працях І. Огієнко ще на початку ХХ століття [9; 10]. Вивчення ролі просвітників у становленні нашої писемності залишається актуальним і до сьогодні. У сучасній науці сформовано такі вектори дослідження зазначеної проблеми: 1) окреслення основних етапів життя видатних особистостей (Г. Богданов [2], Д. Луньов [7]); 2) з'ясування походження слов'янської писемності (М. Брайчевський [3]); 3) визначення ролі у розвої християнства східного обряду церковнослов'янської мови (С. Абрамович [1], М. Юрій [12]); 4) осмислення етапів її становлення та особливостей мовної системи (Л. Невідомська [8], І. Царалунга [11]) тощо. Зазначені питання стають об'єктом зацікавлення як історичної науки, так і філологічної царини.

Мета запропонованої статті – осмислення ролі Кирила і Мефодія у становленні слов'янської культури загалом і писемності зокрема.

Солунські брати Кирило (Костянтин) і Мефодій, запрошені в ІХ ст. князем Ростиславом в Моравію з Візантії для створення слов'янської системи письма, відомі не тільки в сучасному слов'янському світі як великі винахідники компактного та зручного засобу фіксації мовлення; просвітники, які привнесли в нові умови життя чужого для них етносу християнську культуру; учителі, які навчали читанню, письму на нових землях; перекладачі богослужбових книг слов'янськими мовами, у тому числі Святого Письма; церковники, які започаткували церковну службу рідною (а не грецькою або латиною) мовою, зрозумілою для її носіїв. Ці дві постаті знайомі кожній освіченій людині в усьому світі, тому що ім'я одного з них стало загальним і позначає саму систему нарисних знаків – кирилицю, хоча в науковій традиції не існує

¹ Науковий керівник доц., канд. істор. наук **Наталія ПЕЧЕНІНА**

єдиного погляду на те, що стало результатом роботи цих культурних діячів – кирилиця чи глаголиця.

І це не єдина історична таємниця: життя великих творців слов'янської писемності сповнене багатьох загадок. Так, наприклад, науці достеменно не відома їхня етнічна приналежність (хто вони: греки чи болгари; чому вільно розмовляли слов'янською мовою, як рідною; можливо, тому що в місті Солуні, нинішня назва Салоніки (Греція), проживали в той час представники обох етносів). Чому, належачи до верхівки суспільства від народження і здійснивши блискучу світську кар'єру, раптом прийняли чернечий постриг; чому, здійснивши церковну дипломатичну місію щодо поширення християнства в Болгарії, Мефодій відмовився від високих релігійних посад, а Костянтин – від високої служби при дворі імператора? Як пояснити той факт, що не існує жодного історичного документа, укладеного в Візантії, де б згадували про їхнє відрядження, місіонерське завдання, життя під час та після виконання роботи. Інформацію про них знайдено в Римі, де в папських грамотах (буллах), а також листах німецьких священнослужителів, зокрема у спогадах священника, перекладача, письменника Анастасія Бібліотекаря, який був особисто знайомий з братами, згадано про них. Чому склалася подібна історична колізія? На думку О. Леути, це можна пояснити тим, що для самої Візантії історія створення нової писемності далеких народів була не цікавою й не важливою [7, с. 18]. Для слов'ян вона була не просто подією, а історичним зламом, культурною революцією епохи середньовіччя, значення якої зрозуміле не тільки нашим сучасникам через тисячоліття, а й цілком було усвідомлено в X столітті. Про це свідчить значна кількість документів-описів життя Кирила і Мефодія, де сказано про їхній духовний подвиг, коли створену Кирилом абетку брат поширював у світі, а після його смерті пережив гоніння за свої переконання й виявив незламність духу.

Найбільш складною задачею місіонерів було створення азбуки. Класична старослов'янська кирилиця складалася із 43 літер. Основою для створення нової системи письма слугував грецький алфавіт – візантійський унціал. Перед творцями нової абетки постало доволі складне завдання – адаптувати нарисні

знаки до специфічної фонетичної системи слов'янських мов, в яких були наявні звуки, зовсім не характерні для грецької мови. Відповідно частина грецьких літер стала не потрібною, а частина повинна була заново створена або модифікована за зразком інших алфавітних систем. Так, наприклад, з'явилися йотовані, подвійні букви, створені, можливо, за аналогією з глаголичними. 19 літер уведено в кирилицю для передачі специфічних слов'янських звуків. Їхнє походження різне: це може бути стилізація грецьких букв (наприклад, Б), запозичення з єврейського алфавіту (Ч, Ц, Ш, Щ), новостворені літери. Кожна буква мала свою назву [4] :

Цікавою, на нашу думку, виявилася ситуація, коли в ХІХ ст. науковці замислилися над тим, які звуки передають кириличні букви церковнослов'янської абетки, відсутні в сучасних на той час алфавітних системах. Це історія, що в лінгвістиці відома як розкриття таємниці юсів, яку розгадав учений О. Востоков, здійснивши зіставний аналіз фонетичних систем живих і мертвих слов'янських мов і дійшовши висновку, що названим графічним знакам відповідають носові звуки [o] та [e], наявні в системі сучасної польської мови. Саме таке відкриття слугувало поштовхом для формування порівняльно-історичного методу мовознавства в славістиці.

Крім того, що кожна буква мала індивідуальну назву, за нею був закріплений власний цифровий відповідник [5]:

Д д	Б б	В в	Г г	Д д	Є є	Ж ж	С с	Зз/Зз	
azū a [a]	bukū b [b]	vědě v [v]	glagoli g [g]	dobro d [d]	estī e [e]	živēte ž [ʒ]	dzēlo dz [dʒ]	zemlja z [z]	1 2 3 4 5 6 7 8 9 ·ā· ·b· ·g· ·ā· ·ē· ·s· ·z· ·h· ·d·
Н н	И и / І і	К к	Л л	М м	Н н	О о	П п	Р р	10 20 30 40 50 60 70 80 90 ·i· ·k· ·l· ·m· ·n· ·o· ·p· ·r·
iže i [i]	i, i [i]	kako k [k]	ljidije l [l]	mūslite m [m]	našī n [n]	onū o [o]	pokoi p [p]	riči r [r]	100 200 300 400 500 600 700 800 900 ·p· ·g· ·t· ·v· ·f· ·x· ·p· ·w· ·c· ·š· ·h·
С с	Т т	У у / Ҁ ҁ	Ф ф	Х х	У у	Ц ц	У у	Ш ш	11 12 13 14 15 16 17 18 19 ·ai· ·bi· ·ri· ·ai· ·ei· ·si· ·zi· ·ui· ·oi·
slovo s [s]	tyrdo t [t]	ukū u [u]	fřtū f [f]	xērū x [x]	otū ō, w [o:]	ci c [ts]	črvī č, ch [tʃ]	ša š, sh [ʃ]	222 319 431 988 ·gkē· ·tφi· ·vāā· ·цци·
Щ щ	Ъ ъ	Ы ы / І і	Ь ь	Ѣ ѣ	Ю ю	Ѧ ѧ	Ѧ ѧ	Ѧ ѧ	222 319 431 988 ·gkē· ·tφi· ·vāā· ·цци·
šta št, shta [ʃt]	jerū ū, u: [ʌ]	jerū ō [y]	jerī ī [i]	jatī j [ja]	ju j [ju]	ja j [ia]	ješū e, ē [ē]	ješū je, jē [jē]	1000 2000 20000 43000 ·A· ·B· ·K· ·M·
Ж ж	И и / Ҁ ҁ	К к	П п	Ф ф	У у	Х х	Ц ц	Ш ш	10000 300000 4000000 80000000 ·A· ·B· ·K· ·M·
qsū q, ō [ʒ]	jqsū jq, jō [iʃ]	ksi ks [ks]	psi ps [ps]	fita θ, th [t, θ, f]	ižica ū [i, y]	je: je [ie]	gerv d, dj [dʒ, dj]	otū ōt, wt [otū]	·A· ·B· ·K· ·M·

У X і переважно XI століттях кирилицею написано історичні пам'ятки: Савина книга; Супрасльський рукопис; Єнинський апостол в болгарській редакції; Хіландарські листки; Листки Ундольського; Македонський листок; Листки Лаврова; Слуцький псалтир; Реймське Євангеліє; Купріянівські листки; Остромирове Євангеліє; Фрейзінгерські уривки; Новгородський кодекс.

Наявні пам'ятки старослов'янською мовою в українській редакції: Слово про закон і благодать митрополита Іларіона; Повчання для чернечої братії Феодосія Печерського; Про віру латинську Феодосія Печерського; Повість минулих літ Нестора Літописця; Житіє Феодосія Печерського, написане Нестором Літописцем; Повчання Володимира Мономаха; Послання Кліма Смолятича; Слово в нову неділю по Пасці Кирила Турівського; Житіє і ходіння Даниїла, Руської землі ігумена Данила Паломника; Києво-Печерський патерик; Слово (Моління) Данила Заточника; Слово о полку Ігоревім. Наведені твори стали основою для подальшого розвитку слов'янської книжної культури.

На основі кирилиці створено алфавітні системи багатьох мов різних мовних сімей. В індоєвропейській мовній сім'ї, слов'янській групі мов це білоруська, болгарська, македонська, російська, русинська, сербська, українська; в іранській групі мов – осетинська, таджицька; в романській група мов – молдовська системи. В китайсько-тибетській мовній сім'ї – дунганська. В монгольській – бурятська, калмицька, монгольська. В тюркській мовній сім'ї – алтайська, азербайджанська, башкирська, гагаузька, евенська, казахська, карачаєво-балкарська, киргизька, татарська, тувинська, узбецька, уйгурська, хакаська, чуваська, якутська. У фіно-угорській мовній сім'ї – гірсько-марійська, комі-зирянська, марійська, удмуртська, хантійська системи.

Отже, постаті Кирила (Костянтина) і Мефодія визнані у світовій культурі як взірці відданої роботи на освітній і церковній ниві. До сьогодні вражає енциклопедична обізнаність, організаторські здібності, наполегливість у досягненні мети і незламність духу у відстоюванні ідеологічних переконань просвітителів слов'янства. Церква канонізувала їх, а світське

суспільство визнало їхнє служіння, ушановуючи щорічно пам'ять про здійснену місію.

Література

1. Абрамович С. Д. Ініціативи свв. Кирила і Мефодія в контексті сакральних мов церкви. *Мовознавство*. 2014. №4. С. 81–87.
2. Богданов Г. О. Основные вехи жизни Мефодия – создателя первого славянского алфавита. *Науковий потенціал славістики : істор. здобутки та тенд. розв.* : тези доп. Міжнар. наук. конф. до Дня слов'янської писем. і культ., Київ, 21/05/2015 р. / Редкол. О. С. Онищенко та ін. Київ, 2015. С. 139–140.
3. Брайчевський М. Ю. Походження слов'янської писемності. Київ, 2002. 154 с.
4. Кириличний алфавіт (Кирилиця). URL : <https://linguapedia.info/uk/systemy-pysma/kirilicya.html> (дата звернення : 31.05.2021).
5. Кирилична система числення : URL : <https://linguapedia.info/uk/systemy-pysma/kirilicya.html> (дата звернення : 31.05.2021).
6. Леута О. І. Старослов'янська мова : підручник. Київ : Вища школа, 2001. 255 с.
7. Лунев Д. М. Моравская миссия Кирилла и Мефодия в отечественной историогр. : автореф. дис. ... канд. ист. наук : 07. 00. 09. Ярославль, 2006. 21 с.
8. Невідомська Л. М. Старослов'янська мова : навч. пос. Кременець, 2013. 175 с.
9. Огієнко І. Історія церковно-слов'янської мови. Т. 1. Вінніпег, 1979. 327 с.
10. Огієнко І. Історія церковно-слов'янської мови. Т. 2. Вінніпег, 1979. 327 с.
11. Царалунга І. Б. Старослов'янська мова: навч. пос. Львів, 2007. 188 с.
12. Юрій М. Виникнення писемності у східних слов'ян як культурно-цивілізаційний поворот. *Україна - Європа - Світ* : міжнар. зб. наук. пр. Тернопіль, 2015. Вип. 15. С. 287–293.

Микита БАЛЮК²

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ РЕПРЕСІЙ ПРОТИ НІМЕЦЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНШИНИ УРСР В РОКИ НІМЕЦЬКО- РАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ (1941–1945 РР.)

Цього, 2021 року, виповнюється 80 років з початку німецько-радянської війни 1941–1945 рр. Події, що розгорнулися у 1941 р., досі не мали аналогів у світі. Історія німецького населення України сьогодні привертає все більшу увагу дослідників, що формує відповідний науковий дискурс. І тема репресій проти німців в роки війни стоїть в одному ряду з темами власне самої війни 1941–1945 рр., сталінськими репресіями попередніх років, Голодомору 1932–1933 рр. тощо. Як зауважує Ю. Ніколаєць, пам'ять про Другу світову все більше розколює пострадянський простір [13, с. 215]. У Російській Федерації вона покликана монополізувати та сакралізувати перемогу. В Україні ж формується ставлення до війни як до трагедії. І дослідження історії німців УРСР в роки війни є одним із засобів подолання радянського стереотипу сприйняття німців як «фашистів».

Найбільш повний аналіз історіографії з цієї теми провели А. Айсфельд і В. Мартиненко в роботі «Фільтрація і оперативний облік етнічних німців України органами НКВС-НКДБ». Окремі аспекти проблеми представлені у публікаціях А. Ліньова, А. Германа, О. Бажана, А. Айсфельда, М. Бухсвайлера, В. Клеца, М. Ковалю, В. Мартиненка, Т. Мартинюка, Ю. Ніколайця, Н. Романець, П. Медведка, О. Соловйова, Е. Фелькль, І. Фляйшхауер, Н. Верта, Б. Чирка та ін. А. Ліньов зауважує, що обмеженість даних про долю етнічних німців в окупаційний період та політична оцінка проблеми керівництвом СРСР зумовили різне трактування питання. Це стосується і української, і російської, і німецької історіографії [9, с. 62].

Доля етнічних німців України в роки війни позначена переломними моментами, пов'язаними із кількаразовою зміною

2. Науковий керівник: д-р іст. наук, проф. каф. історії **Наталія РОМАНЕЦЬ**

влади. Двічі вони зазнали репресій з боку радянської влади: на початку війни та в середині 1940-х рр. Взагалі до людей на окупованих територіях Й. Сталін ставився, як до потенційних зрадників. Стосовно німців це було відчутно особливо.

Російський дослідник А. Савін доводить, що «концепція німецької діаспори як шпигунської і диверсійної бази» була сформульована ще у середині 1920-х рр., ніби «під прикриттям угоди в Раппало німецька розвідка почала шпигунську діяльність на території СРСР». Роль «прикриття» при цьому виконували дипломатичні представництва і гуманітарні організації, а «багатомільйонне населення німецького походження» були «природною» базою шпигунства [15, с. 29].

Наймасштабнішою репресивною довоєнною акцією проти німецького населення УРСР була так звана «німецька операція», що була складовою «генеральної чистки» радянського суспільства 1937–1938 рр.. Її особливістю була крайня жорстокість. За один рік було засуджено 30 608 осіб, більшість з яких – 24 858 чоловік – до розстрілу [17, с. 20].

У 1939 р. радянським урядом завбачливо був проведений всесоюзний перепис населення. За його даними, в УРСР проживало 30 946 218 осіб, з яких 23 667 509 українців (76,5%), 4 175 299 росіян (13,5%), 1 532 776 євреїв (4,9%), 392 458 німців (1,3%), 357 710 поляків (1,2%) [1, с. 68]. Велика частина німців, близько 90 тис., проживала в сільській місцевості на території трьох національних районів: Люксембургського, Молочанського та Ротфронтівського, а також 32 національних сільських рад. В Дніпропетровській області у 1939 році приживало 26 159 німців [1, с. 68]. На думку українських дослідників М. Ковалю і П. Медведка, з урахуванням приєднаних західних областей у 1939 р. загальне число українських німців складало приблизно 600 тис. чоловік [11, с. 125]. Як вказує Б. Чирко, приєднані польські німці переважно розглядалися радянською владою як колишні громадяни країни «імперіалістичного» світу. Це викликало занепокоєність та прагнення «присікти» ймовірну, гіпотетичну можливість їхньої «антирадянської» та «шпигунської» діяльності [19, с. 85].

Велика хвиля репресій проти німецького населення УРСР почалась вже у перші дні німецько-радянської війни. Органами

держбезпеки було проведено арешти різних категорій громадян СРСР, іноземців і осіб без громадянства, в котрих вбачали потенційну загрозу. Перші арешти німців відбулися вже 22 червня (наприклад, І. Вінгерта, м. Суми, «евакуували» у зв'язку з воєнною обстановкою з прифронтової смуги) та 23 червня (у містах Маріуполь, Орджонікідзе й Бешево Сталінської обл.). Правовою підставою для цього був указ Президії Верховної Ради СРСР від 22 червня 1941 р. «Про місцевості, де оголошено воєнний стан» [12, с. 94].

4 липня 1941 р. НКВС і НКДБ видали спільну директиву «Про заходи з виселення соціально-небезпечних елементів із територій, де оголошено воєнний стан» [14]. «Соціально-небезпечних» осіб викликали до міліції, де вони давали підписку протягом 48 годин залишити територію проживання. В протилежному випадку їх виселяли примусово в адміністративному порядку [15, с. 65]. Справедливості заради треба зазначити, що етнічні категорії або соціальні групи в указі не були відображені, але очевидно, що в умовах війни з Німеччиною «соціально-небезпечними» були визнані саме німці.

Крім арештів, проти них на початку війни була застосована і така форма репресій як депортація. Згідно бойового донесення від 3 серпня 1941 року, що було адресоване особисто Й. Сталіну, десь в районі Дністра «німецьке населення стріляло з вікон по нашим військам... Фашистські війська в німецькому селі зустрічалися хлібом-сіллю... Просимо дати вказівки про негайне виселення неблагонадійних елементів» [21]. Сумнівно, що такі інциденти могли трапитися. Бої з Червоною армією на західному кордоні вели українці, латиші, латвійці, які хотіли скористатися ситуацією і створити незалежну національну державу, але не російські німці, які подібних планів не мали. Та й чому в бойовому донесенні не уточнені населені пункти, адже для таких документів завжди характерні точні дані? Так чи інакше, але лаконічна резолюція під документом зазначила: «Т-щу Берія. Надо выселить с треском. И. Ст.». Ще нижче позначка секретаря: «Наркомові повідомлено 25.VIII.41 р.». Донесення три тижні переміщувалось по столах, і до 25 серпня ті, що «стріляли з вікон» вже знаходилися глибоко в тилу

ворога. І кого потрібно було «виселяти з тріском», вочевидь, стало незрозуміло... Однак Берія «тріск» інтерпретував по своєму і вирішив його поширити на всіх німців.

Першими примусового виселення (евакуації в примусовому порядку) зазнали німці Криму. Директива № 00931 від 14 серпня «Про формування та завдання 51-ї Окремої армії» наказувала «очистити негайно територію Криму від місцевих жителів-німців й інших антирадянських елементів» [4]. Взагалі, арешти у Криму розпочалися з перших днів війни, вочевидь, за наперед підготовленими списками. Внаслідок «чистки оборонних об'єктів від соціально ворожого і політично підозрілого елемента» було заарештовано 370 осіб. Найчисельнішою групою серед затриманих були німці – 198 осіб (на 10 вересня – 225) [3, с. 157]. Розгляд їхніх справ затягнувся до березня 1942 р. Причиною цього була «відсутність належної документації антирадянської діяльності, в результаті чого необхідно було активно займатися внутрикамерною агентурною роботою» [3, с. 158]. Мало того, що провина затриманих була визначена апріорі, але вони ще й повинні були документально фіксувати зраду батьківщини.

Впродовж серпня – вересня 1941 р. з Криму до Орджонікідзевського краю було депортовано 61 184 особи «німецької національності» (історик М. Бугай каже про 65 тисяч). Згідно донесень, «звістка про евакуацію розбурхала німецьке населення», «мали місце факти відмови, панічні і провокаційні розмови» [8, с. 356]. З 1 січня по 14 травня 1942 р. депортували ще 138 італійських родин, чисельністю 438 осіб. Протягом лютого – березня 1942 р. було уточнено додаткові списки осіб, що підлягали арешту (126 чол.) та виселенню (894 сім'ї). Ця акція «зачистки» прифронтової полоси від «неблагонадійних» відбулася 11 квітня 1942 р. й тривала всього 12 годин. За цей час було заарештовано 73 особи і виселено 779 сімей, загальною кількістю 2129 чоловік. Разом з ними залишили півострів і були виселені до Казахстану та Туркменської РСР іноземнопіддані греки та турки, котрі, згідно директиви № 157 від 4 квітня 1942 р., були зараховані до «державно-небезпечних елементів і сумнівних елементів». Досвід масових етнічних чисток в Криму

знадобився чекістам у травні 1944 р., коли було депортовано 180 тис. кримських татар [3, с. 160-164].

У середині серпня 1941 р. відбувалися також депортації німців з Правобережжя. Зараз невідомо, який нормативний документ став підставою для цього, але його наявність безперечна, як і проведення депортації за національною ознакою, оскільки людей етапували без того, щоб їх було заарештовано. Про це виселення йдеться у спогадах менонітів, яким уникнути примусового виселення допомогли частини вермахту, скеровані у цей бік саме з цією метою [13, с. 222]. 26 серпня 1941 р. вийшов наказ, за яким 3200 мешканців Дніпропетровщини відправили до Алтайського краю. Туди ж (2 жовтня) було доправлено ще 6000 етнічних німців з Одеської обл. Кількасот німців, репресованих у вересні 1941 р. в позасудовому порядку за «к-р діяльність» у Ворошиловградській обл., прибули 20 жовтня 1941 р. у В'ятлаг. В якості «підслідних», вони цілий рік чекали вироків суду. Половина з них загинули від голоду, холоду та хвороб.

Постанова політбюро ЦК ВКП(б) «Про німців, які проживають на території УРСР» від 31 серпня 1941 р. вже була чітко спрямована проти німецького населення, оскільки вимагала «заарештувати німців, які перебувають на обліку як антирадянський елемент... а решту працездатного чоловічого населення віком від 16 до 60 років мобілізувати в будівельні батальйони для використання в східних областях СРСР» [5]. У короткі терміни було сформовано 13 будівельних батальйонів загальною чисельністю 18600 осіб, які використовувалися в Івдельтазі, Солікамбумстрої, Богословстрої і Кімперсайлазі. Німецька дослідниця І. Фляйшхауер вважає, що переселення здійснювалися за списками, підготовленими ще восени 1934 р. Стрімкий наступ вермахту не дозволив провести масове переселення німецьких сімей, тому вивозилися, головним чином, чоловіки призовного віку з Лівого берега Дніпра. Після окупації України в Дніпропетровському генерал-комісаріаті нараховувалося 70 тис. етнічних німців [15, с.71].

Як вказує німецький історик А. Айсфельд, «доказів провини, достатніх для засудження заарештованих, як правило, не вистачало або не було. Тому слідство тривало кілька місяців,

часто – понад рік». Допити заарештованих влітку – восени 1941 р. німців були датовані березнем – квітнем 1942 р. [15, с. 66]. Подібні репресивно-слідчі дії НКВС-НГДБ мали суто формальний характер, обвинувачення доказів не потребувало. Німців обвинувачували в тому, що куркулі, що отримували «гітлерівську допомогу», що мають зв'язки із німецьким консульством, родичів у Німеччині, або класичні: саботаж, контрреволюційна діяльність, колабораціонізм тощо. Р. Бауера заарештували у вересні 1941 р. за звинуваченням «має родичів у Німеччині», О. Брандта – за звинуваченням «має родичів у Німеччині, з якими листувався» (його було розстріляно). Ф. Ваала заарештували за звинуваченням «німець за національністю і має зв'язки з духовенством». І. Арендта затримали за звинуваченням «син зрадника Батьківщини» [6, с. 602].

Принагідно варто зауважити, що репресії народів з країн, з якими велася війна, здійснювалися не тільки в СРСР. Право будь-якої держави вживати заходів, необхідних для забезпечення своєї економічної безпеки і територіальної цілісності, незаперечно. Всупереч нормам міжнародного права всі країни оцінювали співпрацю мирного населення з окупаційною владою як колабораціонізм. Але сталінський «тріск» нищівним штурмом пронісся над 363 тисячами радянських німців, кинувши їх на Схід, назустріч наступаючим морозам, без права повернутися, компенсацій і вибачень. В СРСР така співпраця, зазвичай, кваліфікувалося як «зрада Батьківщини». І особливо були поширені превентивно-репресивні заходи. Причому в країні розгорнулася така мобілізація сил, таку кількість рухомого складу і ресурсів було кинуте на реалізацію вказівки «виселити з тріском», ніби від успіху цієї операції залежало становище на фронтах.

Наступною була депортація із Запорізької, Ворошиловградської та Сталінської областей відповідно до постанови ДКО №702сс від 22 вересня 1941 р. Із запланованих 109 487 осіб НКВС зміг вивезти до Казахстану й Новосибірської області 79 589 осіб. 5 ешелонів на 17 523 особи було анульовано, тому що Правобережна частина Запорізької області вже перебувала під окупацією [6, с. 608-609].

Після депортації 1941 р. навесні 1942 р. на тимчасово звільнених територіях органи НКВС знову почали проводити арешти та масові виселення осіб, які співпрацювали з німецькою окупаційною владою. Серед них були і рештки етнічних німців східних областей України. Ще у грудні 1941 р. Л. Берія підписав наказ №001683 «Про оперативно-чекістське обслуговування місцевостей, визволених від військ противника». Хоча в ній не було жодної згадки про етнічних німців, цинічне формулювання «обслуговування місцевостей» приховувало в собі все ті ж депортації та репресії проти будь-яких «сумнівних та ворожих елементів». Але через погіршення військово-стратегічної ситуації у травні 1942 р. НКВС вже не мав можливості продовжувати роботу [6, с. 608-610].

Після окупації України німецька сторона реєструвала німців з радянським громадянством як «фольксдойче». В квітні 1944 р. почалась їх евакуація на захід. Лише зі Львова виїхало близько 20 тис. осіб. Частина «фольксдойче», переважно люди похилого віку, все ж таки залишилась, з острахом чекаючи на радянську владу [10, с. 250]. І нові арешти у вересні 1943 р. відбулися саме серед них за ст. 54-1 п. «а» КК УРСР («зрада Батьківщини») [20, с. 222]. В графі «звинувачення» вказувалось «особа німецької національності, яка тимчасово перебувала на окупованій території». Звинувачення насправді вражаюче. Згідно резолюції Й. Сталіна: «Всіх заарештувати, утримувати в спецконцтаборі та використовувати для робіт» [16]. 7 січня 1944 р. Л. Берія підписав наказ про організацію в Красноярському краї спеціального табору НКВС для «фольксдойче», виявлених на території України.

Серед мотивів співробітництва «фольксдойче» з окупаційною владою науковці називають незадоволення радянською владою, репресії і чистки попередніх років, розкуркулювання, насильницьке насаджування однодумства, ліквідацію інтелігенції тощо. Але створити великі збройні формування з етнічних німців, які жили в Україні (як і всіх німців, які жили в СРСР), на зразок РВА, національних чи козацьких частин німецькому командуванню не вдалося, і це характеризує ступінь співробітництва «фольксдойче». Водночас, В. Мартиненко справедливо вказує на брак чоловіків у німецьких

колоніях, оскільки значна частина їх ще у 1941 р. була мобілізована до будівельних батальйонів [13, с. 226].

В результаті всіх мобілізацій більшість німців знаходилася на об'єктах НКВС. Тільки на семи з них до початку 1944 р. працювало понад 50% всіх мобілізованих (Бакалстрой – 20 тис., Богословлаг – 9 тис., Усольлаг – 8,8 тис., Воркуталаг – 6,8 тис., Солікамбумстрой – 6,2 тис., Івдельлаг – 5,6 тис., Востураллаг – 5,2 тис.). У 22 таборах використовувалася праця 21,5 тис. німкенів (на 1 січня 1944 р.). За приблизними підрахунками за період з 1941 по 1945 рр. в трудармію було мобілізовано понад 316 тис. радянських німців, без урахування репатрійованих [2, с. 283–287]. За різними оцінками до 27 тисяч німців були репатрійовані у 1944–1946 рр., з яких 26 тисяч було вислано до спецпоселень в різні регіони СРСР [9, с. 62]. М. Бугай пише, що за 1944–1947 рр. з території України було виселено 3631 члена родин «фольксдойче» [6, с. 624].

Загалом «у порядку профілактичних заходів, пов'язаних з військовою обстановкою, без наявності компрометуючих матеріалів» протягом війни було відправлено на спецпоселення і взято під нагляд органів НКВС 159 906 українських німців [7]. Але їх загальне число було ще більшим, якщо взяти до уваги тисячі солдат і офіцерів німецького походження, вигнаних з Червоної Армії і відправлених до дисциплінарних батальйонів «трудової армії» до Воркути, Котласу, Кемерово, Челябінську [18, с. 227]. 26 листопада 1948 р. по закінченні термінів ув'язнення чи заслання їх було вирішено не звільняти, а переводити на становище виселенців.

Автори монографії «Політичний терор і тероризм в Україні ХІХ–ХХ ст.» дійшли висновку, що переважна більшість населення радянської країни «із розумінням» ставилася до жорстких заходів влади, навіть і до тих, котрі межували з терором [13, с. 219]. Але, на певне, якби партія вказала не на німців, а на корінні народи Сибіру, то більшість населення поставилася би до цього з тим же «розумінням». Можливо, що таким чином радянське керівництво мало намір позбавити противника можливості використати німців-чоловіків в якості потенційних союзників.

Такі дії привели до зникнення німецьких поселень на Півдні України. Депортації німців в УРСР, здійснені на початку німецько-радянської війни, започаткували депортації, які мали етнічний характер. Апробований на німцях, жахливий експеримент щодо превентивного покарання цілого народу за гіпотетичну «колективну провину» був перенесений згодом на 14 інших народів і 40 національних груп СРСР загальною чисельністю понад 3,6 млн. чоловік. Більш того, цей радянський за походженням і більшовицький за сутністю злочин було відтворено і в ході «вирішення» німецького питання, коли за «колективну національну провину», а фактично для задоволення територіальних претензій СРСР і його союзників, піддалися вигнанню 15 млн. німців зі Східної Пруссії, Сілезії, Судетської області, Югославії та інших європейських територій. Як і всій практиці фіктивних звинувачень і «покарань», цьому злочину немає і не може бути виправдання [11, с. 126].

Ряд дослідників вважають депортації виправданою військовою необхідністю. Автор з цим не згоден. Навантаження адміністративного, транспортного, логістичного, військового апарату для депортації десятків тисяч людей не могло бути важливіше евакуації підприємств, фахівців, продовольства, складних сільськогосподарських машин, худоби тощо. Депортації явно мали на меті прискорення асиміляційних процесів, руйнацію національних культур, вони були механізмом сильного деструктивного впливу на національну самосвідомість етносів.

Ю. Ніколаєць стверджує, що обвинувачення всієї нації ставило дії радянського керівництва не лише поза межі довоєнних депортацій, а й марксистсько-ленінського вчення. Це демонструвало вищість національних пріоритетів за соціальні чи класові. Депортація німецького населення за національною ознакою стала важливим кроком на шляху подальшої консолідації населення СРСР у війні проти Німеччини, передусім на основі панславізму. Депортації також підкреслювали відмову від політики загравання із окремими національними меншинами і свідчили про започаткування курсу на створення радянського народу [13, с. 221].

Література

1. Всесоюзная перепись населения 1939 года: основные итоги / Под ред. Ю.А. Полякова. Москва, 1992. 256 с.
2. Герман А. А. Советские немцы в лагерях НКВД в годы Великой Отечественной войны: вклад в победу. Саратов, 2006. С. 278–299
3. Бажан О. Г. Депортації народів Криму в роки Другої світової війни через призму документів радянських спецслужб. *Історія України: маловідомі імена, події, факти*. 2004. Вип. 26. С. 155–167
4. Директива Ставки ВГК № 00931. URL: <http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/198496>
5. Документ №197. Постановление политбюро ЦК ВКП(б) «О немцах, проживающих на территории Украинской ССР» от 31.08.1941 г. URL: <https://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/58835>
6. Мартиненко В., Айсфельд А. Етнічні німці України під час Другої світової війни і в повоєнні роки. *Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI ст.* У 2 кн. Кн. 1. Київ, С. 595–643
7. Из проекта доклада МВД СССР руководству страны «О состоянии спецпоселений и о мерах по их упорядочению». URL: <https://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1023253>
8. Клец В. К. Принудительные миграции немцев Украины в годы Великой Отечественной войны: общее и особенное. *Начальный период Великой Отечественной войны и депортация российских немцев: взгляды и оценки через 70 лет*: Материалы 3-й международной научно-практической конференции Саратов, 2011. С. 920.
9. Ліньов А. та ін. До питання становища німецького населення в Україні в 1941-1949 роках. *Питання історії України*. 2010. №13. С. 59–66
10. Мартинюк Т. "Нація білого хліба": фольксдойче Львова в контексті соціальної поведінки населення в роки німецької окупації. *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету*. 2013. №13. С. 243–254
11. Мартыненко В. Л. Депортации немцев с территории Украины. *Очевидцы и исследователи о трагедии российских немцев*: Сб. научн. статей и воспоминаний / Под ред. А.А. Германа, О.Ю. Силантьевой. Москва, 2011. С. 352.
12. Мартыненко В. Л. Фильтрация и оперативный учёт этнических немцев Украины органами НКВД–НКГБ–МВД–КГБ во время Второй мировой войны и в послевоенные годы. *З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ*. 2010. №2. С. 79–164.
13. Ніколаєць Ю. О. Німецьке населення України у роки Другої світової війни: сучасний науковий дискурс. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2018. №3. С. 214–237

14. О мероприятиях по выселению социально-опасных элементов с территорий, объявленных на военном положении. URL: <https://memorial.krsk.ru/DOKUMENT/USSR/410704.htm>
15. Романець Н. Р. "Винні в тому, що... німці": репресії проти німецької національної меншини Дніпропетровщини (1920-1940-і рр.)/ *Міста і села Дніпропетровщини у впрі політичних репресій*. Дніпро, 2017. (Реабілітовані історією; т. 5)
16. Спецсообщение Л. Берии И. Сталину об аресте лиц, сотрудничавших с немецкими оккупационными властями от 28.12.1943 № 1188/б. URL: <https://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/58886>
17. Іваненко В. та ін. Тоталітарний режим та національні меншини Придніпров'я. *Міста і села...*
18. Куртуа С. та ін. Чёрная книга коммунизма: преступления, террор, репрессии. Москва, 2001. 864 с.
19. Чирко Б. Етнічні німці і «фольксдойче» в контексті політики двох диктатур: репресії, депортації, репатріації (1930-ті – 1950-ті роки). *Історія німців України*. Київ, 2017. С. 74–93
20. Шайкан В. Репресивно-каральні дії радянської влади проти колаборантів в роки Великої вітчизняної війни. *Сторінки воєнної історії України*. 2012. URL: history.org.ua/JournALL/war/war_2012_15/18.pdf
21. Шифрограмма командования Южного фронта от 3 августа 1941 г. Боевое донесение 28/оп/ URL: <https://www.alexanderyakovlev.org/fond/issues-doc/1021836>.

Єлизавета ВЧОРАШНЯ³

ПІДОКУПАЦІЙНА ПЕРІОДИЧНА ПРЕСА ЯК ЗАСІБ НАЦИСТСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ (1941-1944 рр.)

Актуальність. В часи Другої Світової війни нацистський режим надавав величезної уваги пропагандистській діяльності на окупованих територіях, яка здійснювалася в значній мірі через друковані видання. Ці можливості агітаційно-пропагандистської діяльності також активно використовувала ОУН, доки нацистський режим не почав репресії проти націоналістичного руху. Між тим, до сьогодні значна частина преси та багато питань організації пропаганди на окупованих територіях залишаються недослідженими. Це дозволили нам сформулювати й **мету роботи**, яка полягає в наступному: окреслити роль окупаційної преси, як провідного засобу нацистської агітаційно-пропагандистської діяльності в Україні в часи нацистської окупації, висвітлити методи пропаганди та роль преси як засобу агітаційно-пропагандистської діяльності нацистів в Україні.

Виклад основного матеріалу. Загальну координацію пропагандистської діяльності на «східних територіях» здійснював також спецвідділ «Vineta» Міністерства освіти і пропаганди Райху, або так зване «відомство доктора Тауберта» [8;9]. Видання преси було одним з напрямів “активної пропаганди”, яка покладалася на спецпідрозділи, додані до кожної з груп армій вторгнення. Відділи склалися з кількох рот пропаганди. Групу армій “Південь” обслуговував відділ/батальйон пропаганди “U” (“Propaganda-Abteilung U”), який поділявся на штаби від U1 до U6. Діяли також роти пропаганди (Propaganda Kompanien). На ці пропагандистські підрозділи покладалася робота як у вермахті, так і психологічна обробка військ і населення. У 1943 р. війська пропаганди нараховували 15 тис. особового складу [6, с. 53].

³ Науковий керівник доц., канд. істор. наук **Вадим ЯШИН**

Основним засобом пропагандистського впливу була преса. З перших днів існування окупаційного режиму в Україні масовими тиражами видавалися листівки, в яких населення інформувалося про наміри й кроки нової влади. Протягом короткого часу окупанти поширили в Кременчузі 100 тис. листівок, 2150 плакатів, 3400 портретів Гітлера, 700 брошур, 80 нацистських прапорів тощо [5, с. 42]. Після передачі окупованих територій під цивільну адміністрацію Рейхскомісаріату Україна розпочався процес уніфікації друківаних видань і щодо власників останніх, і щодо їхніх засновників.

Періодична преса на території окупованої України покликана була стати головним засобом нацистської пропаганди. На початку війни райхсміністр Гьобббельс підписав директиву щодо преси й пропаганди на східних окупованих територіях, в якій передбачалося видання місцевих газет під контролем райхскомісарів, щоби населення не залишалося без джерел інформації, оскільки це вважалося політично не вигідно. Дозвіл на видання газет залежав від наявності в кожному окремому випадку політично надійних видавців і редакторів, а також достатньої кількості німецьких цензурних органів. Одними з таких «політично надійних видавців та редакторів» деякий час вважалися представники похідних груп ОУН. Ці групи отримали дозвіл на видання періодичної преси. Тому до середини грудня 1941 р. у Києві виходила газета під назвою «Українське слово», головним редактором якої був Іван Рогач. Ці періодичні видання проводили цілеспрямовану антисемітську й антирадянську пропаганду, формували у місцевого населення лояльність до нацистської окупаційної влади, сподівалися досягти відродження української історичної пам'яті, плекали ідею незалежності.

Про те, як населення сприймало публікації місцевої преси, пише у своїй праці «Хрещатий Яр» Д. Гуменна: «Газета! Її хапають, жадібно читають, але одночасно і розчаровуються. Нічого в ній на запити й сподівання нема, а все майже те саме, що й від кожного почуєш.. Писалося ще про Київську Русь, вікінгів-варягів і князів, а це київську публіку в ці дні мало проймало. Кияни хотіли знати, які будуть порядки, що це воно

за націонал-соціалізм, як буде з мешканцями, з крамницями, з колгоспами. Хто в уряді?» [2, с. 132].

Однак рівень довіри націоналістичним силам був різний, адже останні прийшли разом з нацистами. Це спричинило також до певної недовіри до націоналістів з боку окупаційної влади. Тому керівництвом Райху було прийнято рішення щодо припинення відкритих форм співпраці з націоналістами. Масові арешти закінчилися стратою лідерів мельниківського проводу ОУН, а газета «Українське слово» була перейменована на «Нове українське слово». У випуску від 14/12/1941 року, на першій сторінці зазначалося: «З сьогоднішнього дня українська газета виходитиме в новому вигляді під назвою «Нове українське слово». Крайні націоналісти, разом з більшовицько-налаштованими елементами зробили спробу перетворити національно-українську газету на інформаційний орган своїх зрадницьких цілей... Щоб запобігти загрозі закриття газети і зберегти для народу цінний інформаційний орган, було проведено очищення редакції від зрадницьких елементів...» [1].

Перші шпальти підокупаційних газет, що видавалися на окупованих територіях, не відрізнялися особливою різноманітністю. Їх основу складали, як правило, переможні репортажі з усіх театрів військових дій вермахту, а також репортажі з місць боїв - в основному очима німецьких журналістів. В очах місцевого окупованого населення німецька армія мала виступати тільки як переможниця, на противагу всім іншим, у тому числі й більшовицької армії. До того ж, більшовизм, Сталін і все, що може бути пов'язане з СРСР мало бути скомпрометоване. Простежити дану тенденцію можна за допомогою газети «Дзвін», що виходила у Кривому Розі. Наприклад: №2 (05.10.1941): «Советським полчищам завдається нищівного удару», №3 (08.10.1941): «Сила большевиків тепер зломлена», №4 (10.10.1941): «Новий злочин Сталіна», «Папа проти большевизму», №5 (12.10.1941): «Советським полчищам завдається смертоносного удару», №6 (14.10.1941): «Кожен день збільшує втрати ворога», «Опір ворога нищиться на всіх ділянках», №7 (17.10.1941): «Число трофеїв та полонених невпинно множаться», «Частини, оточені в околицях В'язми - зовсім знищенні», №8 (19.10.1941): «Ворог зазнає

смертельних ударів», «Успішні бої під Москвою», «Пристань і місто Одесу здобуто», «Втеча Сталіна і Молотова з Москви», №10 (24.10.1941): «Крупніший центр Донбасу в руках нацистів», «Німецькі війська просуваються неупинно вперед», №11 (26.10.1941): «Новий злочин большевицьких катів», №13 (31.10.1941): «Гірке визнання большевицька-плутократичних підбурювачів», «Нищівна злива бомб над оточеними советами», №154 (21.11.1942): «В Сталінграді, як довідується ДНБ, призвів нацистський наступ до подальших місцевих успіхів», №155 (25.11.1942): «В Сталінграді захоплено нові приміщення», №156 (28.11.1942): «Нові успіхи німецьких підводних човнів знищили божевільну ідею Англії та Америки», №268 (13.10.1943): «Незламний мур нацистської оборони», «У кількох пунктах Східного фронту німецькі війська провели успішні контратаки», «За два дні на Східному фронті знищено 205 советських танків», «На середньому Дніпрі успішні операції проти сонетів», «За півтори години підбито 51 важкий танк» і т. ін. [1].

У матеріалах ідеологічного характеру часто робився акцент на існування відмінностей між «справжнім народним соціалізмом» і «соціалізмом марксистським». Тим самим нацисти враховували загальні політичні настрої мешканців окупованих територій. Так, газета «Смоленський вісник» писала: «Більшовики нас обманювали, що нацисти нібито мають намір ліквідувати соціалістичні досягнення радянської системи... Німеччина є соціалістичною і антикапіталістичною державою...» [3, с. 60].

Нерідко в тогочасній пресі можна було зустріти подібні заголовки: «Колгосп – рак на тілі села! Безглуздя большевицької господарки – ожебрачування народу» («Рідна земля», №10 від 08.03.1942), «Згубній колгоспній системі кінець!» («Голос Полтавщини», №64 від 03.07.1942), «Кінець колгоспу!» («Нове життя» (Старокостянтинів), №16 від 19.03.1942), «Кінець колгоспу! Селяни – найнебезпечніші вороги комунізму» («За краще життя», №42 від 16.04.1942), «Кінець нужди – краще життя» («Олевські вісті», №8 від 12.04.1942) [1].

Ці заголовки били по самому хворому місцю селянина-трудівника, - по його ненависті до колективізації. За словами ветеранів війни, ця пропагандистська акція не залишилася без

уваги у жителів окупованих територій. особливо після прийняття 15 лютого 1942 року «Аграрного закону» Розенберга, що супроводжувався потужним залпом пропагандистських плакатів, листівок і публікацій. Згідно з цим указом все радянське законодавство про колгоспи було анульовано і замінено законом про «спільні господарства» [3, с.66].

Окремо, в тогочасній періодичній пресі, з'являються подібні заголовки: «Перебування українки в Німеччині» («Дніпропетровська газета», №139 від 19.06.1942). Ці «колонки» створювались перш за все для того, аби показати всі достоїнства праці в Німеччині, створити образ такого собі «старшого брата», який піклується про українських працівниць. Газета змальовує Німеччину в образі ідеального роботодавця, на відміну від СРСР, який змушує людей виживати в нелюдських умовах. До прикладу додаю інтерв'ю Пелагеї Ільїної, яка повернулась з Німеччини, куди вона була надіслана на працю: «Запитання: Де Ви мешкали? Чи не тримали Вас за дротяною загорожею? Відповідь: Ні... Українці живуть там в гарних приміщеннях і бараках. Я жила в трьохповерховому будинку у великій залі. Запитання: Чи били Вас у Німеччині? Відповідь: Ні, нас ніхто не бив, до мене ніхто і пальцем не доторкнувся. Запитання: ... більшовицькі агенти розповсюджують на Україні такі слухи: в Німеччині жінки і дівчата ніби попадають в публічні дома, що їх ніби б'ють, тримають за дротяною загорожею й нічого не дають їсти... Відповідь: Це ж брехня, мені про це нічого не відомо!».

Показовою також є стаття під назвою «Дозвілля українських робітниць», що повторюється практично у всіх тогочасних газетах, таких як: «Голос Волині» (№48-49 від 24.04.1943), «Нова доба (Бердичів)» (№33 від 25.04.1943), «Таращанські вісті» (№31 від 25.04.1943), «Новий час (Вознесенськ)» (№34 від 28.04.1943), «Кам'янські вісті» (№49 від 29.04.1943), «Ружинський вісник» (№18 від 01.05.1943), «Наші вісті» (№8 від 02.05.1943), «Український голос (Проскурів)» (№36 від 02.05.1943), «Українські новини» (№35 від 05.05.1943), «Визволена Україна» (№23 від 05.05.1943), «Нове життя (Пологи)» (№20 від 06.05.1943), «Вінницькі вісті» (№36 від 06.05.1943), «Переяславські вісті» (№35 від 08.05.1943), «Дніпрова хвиля» (№55 від 11.05.1943), «Нове життя (Первомайськ)» (№22 від

14.05.1943) [1]. І знову ж таки, в статті наголошується про працю в Німеччині, як надзвичайно комфортну, справедливу: «Ці жінки й дівчата живуть серед іншого світу, серед чужих людей і, здається, вдоволені своєю працею... Нема жодної між тими робітницями, яка не вміла б писати або читати, яка не знала б принаймні декілька німецьких слів... Тут працюють цілими днями 3-4 українки. Можна зробити прості висновки щодо потреб жінок і дівчат, які, в загальному мають однаковий характер».

Осінь і початок зими 1943 р. стали періодом краху видавничої діяльності цивільної влади окупантів в Україні. Були втрачені щоденні газети в Дніпропетровську і Києві, більшість поліграфічних потужностей. З початком нового 1944 р. фронт наблизився до Луцька. 14 січня вийшов останній номер "Deutsche Ukraine-Zeitung" на території райхскомісаріату. З поліграфічних підприємств на території Волинської і Рівненської областей лише друкарню "DUZ" було вивезено з фронтової смуги. Редакція евакуювалася до Львова, де її зовсім не чекали і попервах заборонили випускати газету. Все ж 21 січня 1944 р. зменшеним обсягом вийшов у Львові до другої річниці видання номер газети. На початок 1944 р. знову радянськими стали 301 район з 360, що належали до 10 областей України; в них відновлено випуск 156 районних і міських газет; через чотири місяці на 1 травня 1944 р. на значно більшій звільненій території кількість відновлених місцевих газет зросла до 342. На момент завершення визволення України (жовтень 1944) в ній видавалося вже 852 назви газет усіх типів разовим накладом 2 млн. 620 тис. прим. [6, с.65].

Отже, українська підкупаційна преса була повністю контрольована нацистами й використовувалася в якості провідного засобу агітаційно-пропагандистської діяльності на окупованій території України. Форми і методи, що їх використовували нацисти були різними і діяли на різні прошарки місцевого населення. Окрім антисемітизму. Широко притаманного більшості публікацій, відзначимо великий прошарок історичної інформації, що подавалася, особливо в ті часи, коли преса ще контролювалася українськими націоналістами.

Література

1. Визволена Україна. 5/05/1943 р.; Вінницькі вісті. 6/05/1943; Голос Волині. 24/04/1943.; Голос Полтавщини. 3/06/1942. Дзвін (Кривий Ріг). 1/10/1941 р. - 13/10/1943 р.; Дніпрова хвиля. 11/05/1943 р. Дніпропетровська газета. 19/06/1942 р.; За краще життя. 16/04/1942 р. Кам'янські вісті. 29/04/1943 р.; Нове українське слово. 14/12/1941 р.; Наші вісті. 02/05/1943 р.; Нова доба (Бердичів). 25/04/1943 р.; Нове життя (Первомайськ). 14/05/1943 р.; Нове життя (Пологи). 06/05/1943 р.; Нове життя (Старокостянтинів). 19/03/1942 р.; Новий час (Вознесенськ). 28/04/1943 р. Олевські вісті. 12/04/1942 р.; Переяславські вісті. 8/05/1943 р.; Рідна земля. 8/03/1942 р.; Ружинський вісник. 01/05/1943 р.; Таращанські вісті. 25/04/1943 р.; Український голос (Проскурів). 02/05/1943 р.; Українські новини. 05/05/1943 р. *Доступ до всіх видань тут: <https://libraria.ua>*
2. Михайлюк М. В. Нацистська пропаганда в окупованому Києві. *Український історичний журнал*. 2006. №1. С. 131-144 .
3. Окороков А.В. Особый фронт: Немецкая пропаганда на Восточном фронте в годы Второй мировой войны. Москва, 2007. 288 с.
4. Орлов Ю. Я. Крах немецко-фашистской пропаганды в период войны против СССР. Москва, 1985. 176 с.
5. Чайковський А. Невідома війна: партизанський рух в Україні 1941-1944. Київ, 1994. 256 с.
6. Черняков Б. Окупаційна преса Райхскомісаріату України: розбудова і функціонування (1941 - 1943 рр.). *Наукові записки ІПЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України*. 2006. Вип. 31. С. 51-68.
7. Яшан О. О. Основні засоби ведення нацистської пропаганди на території України (1941-1944 рр.). *Гуманітарний вісник*. Серія Історичні науки. Число 17, Вип. 3. С. 22-28.
8. Яшин В. О. Біографічні розвідки щодо кадрового складу Східного відділу «Vineta» Міністерства освіти та пропаганди Райху. *Вчені записки Тавр. нац. ун-ту ім. В.Вернадського*. Серія: Істор. науки. Т. 30. Вип. 3. Київ, 2019. С. 198-205.
9. Яшин В. О. Кадровий склад Східного відділу «Vineta»: персоналії та біографічні розвідки (до постановки проблеми). *Науковий вісник Ужгородського наці. ун-ту*. Серія: Міжнар. відносини. Вип. 5. Ужгород, 2019. Т. 1. С. 159-169.

Михайло МЕЛЬНИК⁴

ІСТОРІЯ ВИЗВОЛЕННЯ КРИВОРІЖЖЯ У ПАМ'ЯТНИКАХ ТА МЕМОРІАЛАХ

Вивчення періоду бойових дій на східному фронті Другої світової війни часу наступальних операцій та визволення від нацистів міст та сіл України і сьогодні залишається актуальним. Серед головних операцій згаданого періоду відзначимо Нікопольсько-Криворізьку, як наступальну операцію військ 3-го і 4-го Українських фронтів з метою розгрому нікопольсько-криворізького угруповання німецьких військ на Дніпрі та визволення важливих промислових центрів – Нікополя і Кривого Рогу.

У нашій статті ми хочемо звернути увагу на пам'ятні місця Кривого Рогу, встановленні на увічнення подій кінця 1943 - початку 1944 років. Важкі бої за Криворіжжя здійснювалися у два етапи. Перший розпочався у жовтні 1943 року, коли війська 37-ї армії під керівництвом генерал-лейтенанта М.Шарохіна і гвардійців 5-ї танкової армії генерал-лейтенанта П.Ротмістрова вийшли на підступи до Кривого Рогу. Окремі танкові підрозділи з десантом піхоти 23 жовтня прорвалися до міста [1].

Про жорстокість боїв і численні втрати свідчать меморіали на пошану воїнів- визволителів. Так, у Тернівському районі встановлена стела «На лінії вогню», розташована на місці боїв з фашистами та братська могила 262 воїнів, які загинули при визволенні міста Кривого Рогу у жовтні 1943р. На цьому кладовищі знаходяться поховання двох Героїв Радянського Союзу: Дишинського В.А. і Симбірцева В.М., іменами яких названі вулиці у Покровському районі [5] .

У братській могилі, що знаходиться на пл. 40-річчя Перемоги поховані 345 воїнів, які загинули в боях за визволення міста Кривого Рогу 23-24 жовтня 1943 року, серед них й Герой Радянського Союзу І.І. Ухо. У братській могилі по вул. Сірка 26-28 поховані 379 воїнів, які загинули в боях за визволення міста Кривого Рогу 24 жовтня 1943 року[5]. Танкістам – визволителям встановлено пам'ятник на площі Визволення (танк Т-34) [5].

⁴ Науковий керівник доц., канд. істор. наук **Наталія ПЕЧЕНІНА**

У січні 1944 року з Криворізько-Нікопольської операції почався другий етап битви за Криворіжжя. Наступ військ 3-го Українського фронту розпочався зранку 30 січня на напрямках допоміжних ударів. У наступ проти німецького угруповання на Нікопольському плацдармі війська 4-го Українського фронту перейшли 31 січня. А 8 лютого увійшли до м. Нікополь [2, с.403].

У м. Нікополь встановлені пам'ятники визволителям міста (танк ІС-2 на честь воїнів 3-го та 4-го Українських фронтів, пам'ятний знак героям 206 стрілецької дивізії в парку Металургів, 122 мм гаубиця на набережній Каховського водосховища) [4]. Про жорстокість боїв за визволення західної та центральної частин міста свідчать багаточислені братські могили та поховання. Так, у братській могилі на кладовищі по Нікопольському шосе поховано 57 радянських воїнів, а у братській могилі по вул. В.Гурова – 48 воїнів, які загинули в боях за визволення міста Кривого Рогу у лютому 1944 р. Багатоденні бої точилися за Зелене містечко, територію металургійного заводу та Соцмісто. У самому Соцмісті бої тривали протягом п'яти годин. У результаті запеклих боїв радянські війська зайняли станції Радужну, Мишуурин Ріг, коксохімзавод.

Хроніка визвольних боїв виглядає наступним чином. 21 лютого 1944 р. від гітлерівських окупантів було очищено залізничну станцію Каганович (нині селище Залізничне) та селище 7-й кілометр (нині селище імені Суворова). 22 лютого 1944 р. звільнили залізничне селище і вузлову станцію Довгинцево, Соцмісто, селища імені Т. Шевченка та імені Чкалова, рудник імені Ф. Дзержинського, Центрально-Міський район, коксохімічний і металургійний заводи, селище Артема.

23 лютого 1944 р. було звільнено рудник МОПРу та селище Першотравневе; 24 лютого 1944 р. – райони Змички та Всебратського; 25 лютого 1944 р. – район Карачунів [1].

Одним з стратегічно важливих об'єктів була Криворізька ГРЕС і гребля поруч з нею. 20 лютого 1944 р. для її захисту було сформовано спеціальний загін під командуванням підполковника Шурупова О.М. у складі 180 чоловік. Загін отримав завдання - захопити електростанцію і запобігти вибуху греблі. Це завдання було виконано за рахунок важких втрат (14 солдатів і офіцерів) [2].

У боях за Кривий Ріг брали участь штрафні батальйони: 6-й та 9-й окремі стрілецькі батальйони (штрафбати). Командував 6-м окремим стрілецьким штурмовим батальйоном капітан О. Сулімов, а 9-м – підполковник М. Ісаєв. 150 героїв-штрафбатівців виступили проти гітлерівських танків і відбили ціною власного життя найпотужніший танковий наступ вермахту під час битви за Кривий Ріг.

Події 1944 року по звільненню Кривого Рогу також увічненні в пам'ятних знаках та меморіалах: на перехресті вулиці Героїв АТО та пр-ту Миру [5] встановлено пам'ятник воїнам 3-го Українського фронту; на вул. Шурупова у Покровському р-ні - на честь захисників греблі КРЕС, які у 1944 році врятували її від вибуху; на території станції Червона встановлено пам'ятник офіцерам – штрафбатівцям [5].

У 1944 р. м. Інгулець та прилеглі території не входили до складу м. Кривий Ріг. Бої за їх визволення точилися і у березні 1944 р., про що свідчать братські могили у с. Зелене, Інгулецького району, де поховані 66 воїнів визволителів [5]. За даними ресурсного центру у м. Кривий Ріг встановлено 34 пам'ятники 5377 загиблим (відомим і невідомим) воїнам [5].

Таким чином, можна зробити підсумок, що пам'ятні місця, встановленні на увічнення подій кінця 1943 - початку 1944 років щодо визволення Кривого Рогу, мають важливе значення для формування громадянської свідомості, покликані зберегти інформацію та донести її до наступних поколінь мешканців Кривого Рогу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Антонов О.К. Українська радянська енциклопедія 2-е вид. Київ, 1985. URL: <http://www.history.org.ua>
2. Буцько О.В. Нікопольсько-Криворізька операція. Енциклопедія історії України. У 10 т.: Т.7. Київ, 2010. 728 с.
3. Матеріали ВВВ. URL: <http://www.arminform.com.ua>
4. Нікопольська правда. 2015. №54. С.4.
5. До 77-ї річниці визволення Кривого Рогу від нацистських загарбників. Кривий Ріг. Ресурсний центр. URL: <http://www.krmisto.gov.ua>

Наталія ТАЦЮК⁵

ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНІ ТА ІНТЕРНОВАНИ ПІД ЧАС ВІДНОВЛЕННЯ ПРОМИСЛОВИХ ТА ІНФРАСТРУКТУРНИХ ОБ'ЄКТІВ МІСТА КАМ'ЯНСЬКОГО (ДНІПРОДЗЕРЖИНСЬК) В 1944 - 1948 РР.

У жовтні 1943 року з м. Кам'янське (на той час - Дніпродзержинськ), було вигнано нацистів і вже в листопаді почалося відновлення зруйнованого. Активніша відбудова почалася після закінчення радянсько - німецької війни. Виникає питання: «звідки у виснаженому війною Радянському Союзі, з великою кількістю жертв, сили на відбудову?». Відвідуючи музеї, виставки, або просто читаючи у книжках, ми зустрічаємо відомості про те, як «радянський народ» відбудовував зруйноване господарство. Однак, чи було так насправді? Звісно, внесок їх був значним, але вони були у цьому не єдиними. Радянський Союз також використовував працю військовополонених та інтернованих.

Доля військовополонених різних армій, які опинилися в гітлерівських концтаборах, досліджено багато. Набагато менше відомостей про становище німецьких вояків та їх союзників (болгар, румунів, японців), котрі потрапили до радянського полону. Їх використовували як робочу силу частіше всього на відбудові заводів, парків, а також житлових приміщень.

Метою даної статті є проблема використання праці військовополонених та інтернованих під час відновлення м. Кам'янського у 1944 - 1949 роках на прикладі діяльності організаційно - робітничих батальйонів №1415 та №1421.

Женевська конвенція про поводження з військовополоненими, яка була підписана 27 липня 1929 року, регулювала відносини з військовополоненими у Другій світовій війні. Однак, Радянський Союз не підписав декларацію, видавши свою власно розроблену постанову ЦВК і РНК СРСР №46 «Положення про військовополонених» від 19 березня 1931 року.

⁵ Науковий керівник доц., канд. істор. наук **Вадим ЯШИН**

Згідно з документом, військовополоненими вважали осіб, які належали до складу збройних сил противника, і були взяті у полон Збройними силами СРСР. Також до рядів військовополонених зараховувалися особи, які входили до складу загонів, які не належали до збройних сил, однак володіли ознаками військової організації та відкрито носили зброю. Крім того у положенні зазначалося, що військовополоненими могли вважатися цивільні особи, які супроводжували армію: кореспонденти, постачальники [7].

Документ діяв протягом 10 років. Однак, з початком радянсько – німецької війни, у зв'язку з очікуванням великої кількості військовополонених, було видано нову постанову РНК СРСР №1798 «Про затвердження положення про військовополонених» від 1 липня 1941 року. Визначення терміну «військовополонений» у даному документі відрізнялося. Військовополоненими вважалися будь-які взяті в полон військовослужбовці будь – яких збройних сил, які знаходилися у складі війни с СРСР, а також «інтерновані на території СРСР громадяни цих країн». У розділі «Трудове використання військовополонених» зазначалося, що рядові та унтер – можуть залучатися до роботи як в таборі, так і за його межами – у промисловості і сільському господарстві Радянського Союзу на основі особливих правил і тільки за їх згоди [8].

Згідно зі довідкою начальника 2 – відділу ГУПВІ НКВД СРСР «Про кількість, національний і кадровий склад військовополонених, потрапивши до таборів ГУПВІ в ході Великої Вітчизняної війни 1941 -1945 рр.» від 27 червня 1945 року загальна кількість військовополонених сягала 3 млн. 120 тис. 944 осіб. Найбільшу кількість, станом на 1945 рік, складали німці (1 млн. 836 тис. 315 осіб). Також утримувалися інші національності, а саме: австрійці (121 тис. 590 осіб), угорці (425 тис. 549 осіб), румуни (120 тис. 357 осіб), поляки, французи, хорвати та багато інших [11].

Так як СРСР не підписало Женевську конвенцію, посилення поіменних списків в Женеву було неможливим. Міжнародний комітет Червоного Хреста не міг відвідувати табори. Все, що було прописано у положенні, не відповідало реальному стану речей. У цьому засвідчитись нам допоможе

розгляд діяльності окремих робочих батальйонів, що діяли у м. Кам'янське (Дніпродзержинськ).

Якщо станом на 1 січня 1942 року на території СРСР діяло 7 таборів, то вже до кінця 1945 року їх кількість зросла до 267. Значна кількість військовополонених та інтернованих було розміщено на території УСРС. В кінці 1944 року на території Дніпропетровської області було сформовано табір №315. Пізніше, окрім зазначеного, існував Південний табір №417. Однак, нас цікавить саме табір №315, який мав у своєму складі 26 відділень, у такі міста, як Кривий Ріг, Нікополь та Кам'янське. Саме в останньому знаходилось перше (8.12.1944 – 17.07.1949) та третє (27.02.1945 – 18.07.1949) відділення.

Окрім таборів для військовополонених на території Дніпропетровської області протягом тих самих років функціонували робітничі батальйони військовополонених та інтернованих. Їх всього було 27 загальною чисельністю 18 тисяч осіб (14 %). У Кам'янському діяли ОРБ №1415 (01.06.1945 – 18.05.1949) та №1421 (01.06.1945 – 01.02.1946) [4].

Розглянемо спочатку ОРБ №1415, який працював на відбудові Дніпровського металургійного комбінату. Згідно акту від 3.05. 1946 р. «Про склад, трудове використання, матеріально – побутове забезпечення інтернованих німців на металургійному заводі ім. Дзержинського», чисельний склад батальйону складався з 2048 осіб (чоловіків – 1505, жінок – 543 та один новонароджений). Також нам відомий склад контингенту інтернованих за спеціальностями за березень місяць 1946 року. Інтерновані працювали за такими спеціальностями: маляр, зварювальник, слюсар, столяр та інші. Однак, найбільшу кількість складали чорнороби – 1531 особа. Середній відсоток виходу інтернованих на роботу за перший квартал 1946 року складав 97,8%. Інші 2,2% були тимчасово звільнені або захворілі.

Весь трудовий контингент інтернованих розподілений по цехам заводу в наступному порядку:

1. Експлуатація заводу - 630 особи;
2. Обслуговування цеху заводу – 603 особи;
3. Трест «Дзержинскстрой» - 437 осіб;
4. Будівельні цеха заводу – 116 осіб;
5. Обслуговування табору – 118 осіб.

Кожен з інтернованих мав свій власний робочий №, і входив до складу бригади (8-15 чоловік). В Акті зазначається середня заробітна платня на одну людину - 15 руб. 16 коп.

ОРБ №1415 мав в наявності 12 одноповерхових кам'яних будинків кімнатної системи, в яких були розміщені: гуртожиток інтернованих, їдальня з кухнею, штаб батальйону, вартове приміщення, гуртожиток офіцерів, лазня, клуб, санітарна частина та інше. Табір знаходився в 5 - 6 кілометрах від об'єктів, на яких працювали військовополонені, тому це спричиняло часті запізнення на роботу [1].

Про становище військовополонених у таборі можна дізнатися проаналізувавши лист керівництва до директора ДМЗ ім. Дзержинського «Про погане харчування військовополонених». У ньому зазначається, що більшість робітників помирають від «різкого занепаду сил». Цьому є пояснення. По - перше, це є наслідком тяжкої роботи (8-10 годин). По - друге, це недостатня кількість харчування. Таке становище призвело до ослаблення контингенту. Якщо на 1 квітня 1946 року було здорового фонду 1528 осіб, то вже майже через два тижні - 949 осіб 1 - ї категорії та 321 2-ї, які придатні тільки для легкої роботи [3].

Тому, опинившись у такій ситуації, керівництво табору у своєму листі директору заводу ім. Дзержинського Фоменку Н.М. наголошує на тому, що робочу силу треба підтримувати і зберігати, незалежно від того ким вони є. Тут ми можемо зробити висновок, про важливість праці військовополонених по відбудові заводу, без яких у короткий термін цього просто неможливо зробити [2].

Підтвердження з приводу становища табору ми можемо знайти у спогадах одного з в'язнів: «Перший будівельний майданчик, на якому мені довелося працювати, був за півтори години ходьби від табору. Звичайно, цю відстань потрібно було долати двічі на день... Через деякий час мені пощастило вступити до спецпідрозділу. Цей підрозділ складався переважно з таких спеціалістів, як слюсарі, токарі тощо... Пізніше я перейшов до ливарного заводу...» [10].

Окрім ОРБ №1415, в місті діяв ОРБ №1421, який відбудовував зруйнований Дніпродзержинський азотно -

туковий завод. Ще в 1934 році почалося будівництво як підприємства, так і будинків для робітників. ОРБ №1421 почав працювати одночасно з вже розглянутим батальйоном - 1 червня 1944 року.

Нами було визначено приблизне розташування табору військовополонених. Згідно наказу №56 «Про управління будівництва Дніпродзержинського АТЗ» (від 4 вересня 1944 року), визначалося що потрібно негайно почати і закінчити не пізніше 15 вересня приміщення школи (сучасна школа №20) під гуртожиток табору. Чому ми впевнені що це саме сучасна 20 школа? Тому що це єдина з п'яти шкіл побудовано до війни (у 1936 році). Протягом двох років табір розширювався. За школою ще до війни були побудовані будинки, які також входили до складу табору [5].

З протоколу засідання бюро Дніпродзержинського міськкому КП(б)У Дніпропетровської області щодо використання військовополонених (1 березня 1945 року) ми можемо зробити висновок, що приміщення табору було розраховане для 1000 військовополонених, однак знаходилося там 3000 осіб [9].

У тому ж протоколі відмічається недбалість керівництва табору, які не забезпечили для військовополонених житлово - побутові умови, згідно договором. Всі приміщення, які були призначені для санітарних пропусків, камер і лазаретів, були зайняті під житло. Також не було створено в таборі належних умов, які були зазначені в договорі. У табір не постачалася вода, паливо. Все це призвело до створення неналежних умов у таборі - антисанітарний стан його й визвав інфекційні захворювання (спалах тифу та дистрофії). Серед 3000 осіб, які знаходилися в таборі, 1222 особи хворіли.

Згідно з наказом №344 «Про управління будівництвом Дніпродзержинського АТЗ» від 14 листопада 1945 року, робітникам, інженерно - технічним працівникам заборонялося розмовляти з військовополоненим, продавати в купляти речі. Це стосувалося як робочого часу, так і позаробочого. Право спілкуватися мали лише окремі особи, і то тільки з питань виробництва. Особи, які все ж таки порушили наказ, притягувалися до відповідальності [6].

Військовополонені та інтерновані в Дніпропетровській області знаходилися на лікуванні в госпіталях. У м. Кам'янське розташовувався госпіталь №5807. Згідно з Актом від 15 січня 1951 року, інспектори провели огляд кладовища, яке знаходилося в поганому стані. Всього поховань – 678. Зазначається, що «частина бірок є непридатною», написи на яких стерлися [12].

Розглянувши становище обох організаційно – робітничих батальйонів, ми можемо зробити такі висновки. По – перше, їх стан був незадовільним, що свідчить про недбалість з боку самого керівництва табору. Їх працю використовували примусово, хоча за офіційними документами, виданими в перші дні війни, військовополонених дозволялося залучатися до роботи як в таборі, так і за його межами на основі особливих правил і тільки за їх згоди. По – друге, багато з них хворіли на дифтерію та різні інфекційні хвороби, що є свідчення поганого харчування та недотримання санітарно – гігієнічних умов. По – третє, військовополонені працювали не тільки на відбудові промислових об'єктів, які зруйнували під час окупації, але й добудовували вже існуючі та будували нові житлові приміщення. Невідомою залишається доля військовополонених та інтернованих, так як Радянський Союз не підписав Женевську конвенцію і не відсилав поіменні списки. Тож, багато так і не повернулося додому.

Література

1. Акт про склад, трудове використання, матеріально – побутове забезпечення інтернованих німців на металургійному заводі ім. Дзержинського. (За Держархів Дніпропетровської області. Ф. 2160, Оп.15. арк. 78-80. *Дніпродзержинськ в роки війни: збірник документів*. Дніпродзержинськ, 2013. С. 186-190.
2. Лист керівництва 9-го табірної відділення управління табору військовополонених №315 до директора ДМЗ ім. Дзержинського. (За ДАДО. Ф. 2160, Оп. 4. арк. 69). *Дніпродзержинськ у роки війни: збірник документів*. Дніпродзержинськ, 2013. С. 185-186.
3. Лист Управління воєнізованих спецчастин та ППО до директора ДМЗ ім. Дзержинського про незадовільні умови утримання інтернованих німців – працівників заводу. (За Держархів Дніпропетровської області. Ф. 2160, Оп. 4. арк. 198). *Дніпродзержинськ в роки війни: збірник документів*. Дніпродзержинськ, 2013. С. 191.

4. Мотревич В. Установи для іноземних військовополонених та інтернованих в Дніпропетровській області в 1944 – 1951 рр.: чисельність і дислокація. *Грані*. 2016. №140. С. 88 – 92.
5. Наказ №56 про управління будівництвом Дніпродзержинського АТЗ. (За АУДМР. Фонд ДП ДСУ «Хімонтаж №208». *Дніпродзержинськ у роки війни: збірник документів*. Дніпродзержинськ, 2013. С. 196
6. Наказ №344 про заборону спілкуватися з військовополоненими німцями, які працюють на будівництві. (За АУДМР. Фонд ДП ДСУ «Хімонтаж №208»). *Дніпродзержинськ в роки війни: збірник документів*. Дніпродзержинськ, 2013. С. 201 – 202.
7. Постановление ЦИК и СНК СССР №46 положение о военнопленных. (За ГА РФ Ф. 3316, Оп. 64. л. 2). *Военнопленные в СССР: документы и материалы*. Москва, 2000. С. 60-63.
8. Постановление СНК СССР №1798 об утверждении положения о военнопленных. (За ГА РФ. Ф. 9401, Оп. 1. л. 297 – 299). *Военнопленные в СССР: документы и материалы*. Москва, 2000. С. 65-68.
9. Протокол засідання бюро Дніпродзержинського міськкому КП(б) У Дніпропетровської області щодо використання військовополонених (За ЦДАГОУ. Ф.1, Оп. 23. арк. 120). *Новітня каторга: військовополонені та інтерновані Другої світової війни в УРСР*. Київ, 2001. С. 76 – 78;
10. Спогади військовополоненого у м. Дніпродзержинськ. URL:kriegsgraeber-ukraine.info/kgfl/nach_namen/kgfl-dnjeprodsherschynsk.html?fbclid=IwAR0JvL9mSMRILKLTe_m96Mj_iHa2jqGoyJ9PBIsUeUmS-mG-Fft6UKIdIsg
11. Справка начальника 2 отдела ГУПВИ НКВД СССР о количестве, национальном и кадровом составе военнопленных, пропавших в лагерях ГУПВИ. (За ЦХИДК Ф. 1/п. Оп. 01е. л. 69-73. С. 235-238.
12. Чайковский А. *За чужие и свои грехи (военнопленные и интернированные в Украине 1939 – 1953 гг.)*. Киев, 200. 970 с.

Дмитро ЧИЖИК⁶

ПРОТЕСТНИЙ РУХ В СРСР НА СТОРІНКАХ ПРЕСИ (НА ПРИКЛАДІ ГАЗЕТ «ПРАВДА» ТА «МОСКОВКІЕ НОВОСТИ» ЗА 1988 РІК)

Актуальність. Масові протести це важлива складова політики. Під протестом зазвичай розуміють відносно відкриту реакцію на суспільну ситуацію: іноді на підтримку, але зазвичай проти неї. У залежності від ставлення до нього з боку влади і політичного режиму протести бувають санкціоновані і несанкціоновані. Крайня форма соціального протесту може перерости в революцію. Протести сигналізують про хвороби державного апарату, на який довгий час не звертали уваги, і вони є значним викликом для влади. Важливим є висвітлення протестів у засобах масової інформації, зокрема у пресі, яка довгий час була головним джерелом інформації для населення, і не дивлячись на конкуренцію з боку інших ЗМІ, таких як телебачення та соціальні мережі, досі залишається таким. Під час протестів преса знаходиться під подвійним тиском: держави та журналістської етики. Історичним прикладом такої складної ситуації можна назвати часи «Перебудови» та «Гласності» в СРСР 2пол 80х рр.. **Мета роботи** на прикладі радянських періодичних видань 1988 року дослідити наскільки повно та коректно преса висвітлювала протести часів «Перебудови» та «Гласності»

Виклад основного матеріалу. Для аналізу ми обрали такі періодичні видання як газета «Правда» та «Московские новости». «Правда» до 1991 року – була основним щоденним друкованим засобом масової інформації КПРС і найбільш впливовим друкованим виданням, фактично - головною газетою в СРСР.

Газета «Московские новости» створювалася як видання для іноземних фахівців в СРСР. Тому спочатку була створена її англomовна версія: 5 жовтня 1930 року за сприянням Всесоюзного товариства культурних зв'язків із закордоном почала видаватися газета «Moscow daily news» У 1949 році в ході боротьби з

⁶ Науковий керівник: доц., канд. істор. наук **Вадим ЯШИН**

«космополітами» газета була закрита. Видання газети було відновлено тільки в 1956 році. Зірковий час для газети настав, коли в серпні 1986 року її головним редактором став Єгор Яковлев. За часів перебування очолювані Є. Яковлевим «Московские новости» стали одним з найпопулярніших і авторитетних ЗМІ. Це стало результатом нової редакційної політики і принципу «газети як моста між СРСР і Західним світом». Газета часто була «першовідкривачем» раніше заборонених тем.

Не буде перебільшенням сказати, що протести найбільшого масштабу у 1988 році пов'язані з Карабаським етнічним конфліктом між вірменами та азербайджанцями, котрий переріс у війну з 1988 р. по 12 травня 1994 р., переважно за контроль над Нагірним Карабахом. Військові сутички не припинилися і після підписання перемир'я, а з 27 вересня 2020 року розгорілися з новою силою, тому актуальність цього конфлікту, на жаль, існує і досі.

Обидві газети ігнорують події 13 лютого 1988 року, коли в Степанакерті проходить перший мітинг, на якому висувуються вимоги про приєднання НКАО до Вірменії. Події 26-29 лютого, коли починаються масові анти вірменські погроми в Сумгаїті (Азербайджанської РСР) в Газеті «Правда» подаються майже однаково: в кожному номері є невелика стаття, в якій Генеральний секретар ЦК КПРС Михайло Горбачов закликає до обдуманого вирішення міжнаціональної проблеми, а вірменські та азербайджанські робітники, партійні діячі, інтелігенція з ним погоджується. Подробиці стосовно анти вірменських погромів, які тут називають «Події у Нагорному Карабасі, що виникли через не вирішенні національні проблеми» відсутні, винятком є коротке повідомлення у статті «Время трезвых решений» з №61, у якому згадується що 28 лютого в Сумгаїті (Азербайджанська РСР) «група хуліганських елементів» спровокувала заворушення. Мали місце випадки насилля, слідчими органами ведеться розслідування. Газета «Московские новости» данні події не висвітлювала.

23 червня - радянські війська введені до Вірменської та Азербайджанської РСР для того, щоб припинити п'ятимісячні заворушення на міжетнічному ґрунті, про що згадує газета

«Правда» у статті «И снова Нагорный Карабах.» У ній зазначено, що в останні дні обстановка в Нагірному Карабасі стала ще більш напруженою, день у день вірменське населення Степанакерта виходить на демонстрації та мітинги. Біля облвиконкому зібралися люди, вимагаючи включення, до прийнятого сесією обласної Ради документу, пункт про «тверду рішучість» перевести НКАО до складу Вірменії Судячи з усього, працівники підприємств та установ «відновлювати роботу не збираються, поки не вирішиться карабаське питання". Загалом редакція «Правди» оцінила ці мітинги негативно: «Створюється враження, що важке морально-психологічний стан мешканців підтримується штучно і дуже вміло ... Багато хто розуміє безглуздість і абсурдність методів само виснаження, але зробити нічого не можуть: надто далеко зайшла справа.» Цікаво, що «Московские новости» у статті ««Судьба Нахорного Карабаха» про введення військ не згадує, але є фрагмент про мітинг с приводу прийняття постанови, яка засуджує погроми, вчинені у Сумгаїті в кінці лютого 1988 року. У газеті написано, що сотні тисяч людей вийшли на вулиці. Як і під час всіх попередніх мітингів в Єревані, втручання сил безпеки начебто виявилось непотрібним, тому незабаром оточення було знято. Автор колонки Геворг Оганесян позитивно сприйняв мітинги, він вказує на те, що багато хто схильний вважати, що глибинні процеси, які відбуваються в СРСР, нарешті торкнуться і республіки, а також піднімуть соціальну і політичну активність людей, яка необхідна для боротьби з корупцією та безгосподарністю, що призвела до екологічної катастрофи, і застою у культурному житті.

4-15 липня відбувається загальний страйк у Вірменській РСР. «Московские Новости» у статті «Июль в Ереване» засудили страйк, написавши, що «подібні дії не можуть сприяти вирішенню проблеми, що шлях страйків безперспективний. Чим довше будуть «розгойдувати» місто, тим важче виявиться з гідністю і честю вийти з ситуації, що склалася», при цьому журналісти не засуджують мирні протести у Єревані, а лише закликають до мирного вирішення конфлікту. Інформація про дії правоохоронних органів та органів держбезпеки відсутня.

18 вересня на шосе, що проходить через азербайджанське село Ходжали, відбувся кривавий інцидент - камінням було закидано автобус зі студентами, які поверталися в Степанакерт з сільськогосподарських робіт, і машини з пасажирами-вірменами (за іншими даними - автобуси з будівельною бригадою з Єревана). Одна людина була вбита, більше сорока - в тому числі жінки - отримали важкі поранення. Міліція втрутилася занадто пізно, лише коли з Степанакерта в Ходжали кинулися обурені учасники мітингу, який там проходив. У подальшій масовій бійці, згідно з повідомленням ТАСС, була застосована холодна та вогнепальна зброя, поранення отримали 25 осіб. Ні в газеті «Правда» ні в «Московских новостях» про цей інцидент не згадується.

21 вересня - в Нагірному Карабасі, введено надзвичайний стан. Газета «Правда», у колонці «Собрание актива» згадується про необхідність зміцнення правопорядку і законності, та про заходів щодо нормалізації становища в Нагірному Карабасі. А вже у наступному номері, в замітці «К событиям в Нагорном Карабахе» написано, що через страйки та заворушення вводиться особливий стан, і встановлюється комендантська година. «Московские новости» про дану новину не згадують.

21 листопада відбулися Вірменські погроми в Баку, Кіровабаді, Нахичевані, Ханларі, Шамхорі, Шекі, Мінгечаурі. 21 листопада в Кіровабаді, другому за величиною місті Азербайджану, через перестрілки та заворушення, було оголошено особливий стан і введено комендантську годину з 10 вечора до 6 ранку. У зв'язку з ситуацією, що загрожувала життю вірменського населення з району погромів була організована евакуація. В цей день було врятовано 77 осіб вірменської національності: дітей, жінок і людей похилого віку. Через два дні, 23 листопада, було вчинено спробу погрому в будівлі міськвиконкому. В результаті чого, при наведенні громадського порядку, відбулися зіткнення військових підрозділів з натовпом. В результаті загинули троє військовослужбовців, отримали поранення 67 осіб, з яких 14 були госпіталізовані, в тому числі 6 тяжкопоранених. Натовпом було спалено один БРДМ, пошкоджено дев'ять БМП і вісім БРДМ. Преса не згадує про ці події.

5 грудня відбувся розгром мітингу в Баку, затримано 547 осіб. Вночі війська звільнили площу Леніна в Баку від демонстрантів, які займали її з 18 листопада. Загинули 2 людини. У газеті «Правда» за 5 грудня 1988 року міститься замітка, «Время ответственных действий» що описує події, які відбувалися в Баку та Єревані. Описуючи ситуацію в столиці Азербайджану журналісти не згадують про силовий розгін мітингу та затримання демонстрантів, а також про жертви. У статті згадано про залучення збройних сил для підтримання порядку у місті, та про участь у мітингах робітників навіть у робочий час. Загалом журналісти підтримують мирні мітинги, і застерігають людей від радикалізації протестів[10].

Більш детально мітинги в Баку описані в газеті «Московские новости» в статті «У края». Вона підтверджує, що були використані спеціальні підрозділи, які розсіяли демонстрантів, затримавши деяких для з'ясування особи, що було чути постріли, але комендант назвав брехнею поширювані зі свідомо провокаційною метою чулки про те, що людей давили танками: жодна людина не постраждала, зброя військами на площі не застосовувалася. Обстановка в Баку характеризується зростанням загрози дій екстремістських груп проти громадян вірменської національності. Так, в місті мали місце спроби погромів. Були випадки побиття жінок і дітей. Патрулі затримали тих, хто виганяв з дому вірмен і намагався самовільно заселити їх квартири переселенцями-азербайджанцями. Цікавою є замітка Павла Кассіна, яка дозволяє нам скласти приблизну картину роботи журналістів під час тих подій. Зі слів журналіста можна зробити висновок, що як протестуючі так і військові з недовірою ставилися до журналістів. Так, Кассіна затримали для «встановлення особистості», також не дивлячись на виданий комендантський пропуск не дозволили проводити зйомку у ночі, під час комендантської години. Лише дзвінок з ЦК партії змусив військових видати нову перепустку, але пересуватися одному все одно не дозволили, наприклад супроводжуючі не дозволили знімати стихійну вуличну торгівлю, під приводом можливого наклепу зі сторони газети: «Ви Напишете, що в місті голод». Виходячи з цих подробиць можна зробити висновок, що журналісти часто не мали змоги

об'єктивної фіксації інформації під час мітингів, через обмеження військових.

Крім протестних акцій, які пов'язані з конфліктом у Нагірному Карабасі слід згадати і про інші події, в різних куточках Радянського Союзу, та проаналізувати, яку оцінку їм надає обрана нами преса.

21 серпня - в СРСР вперше застосовується ОМОН: на Пушкінській площі силою розігнана демонстрація в зв'язку з 20-річчям введення радянських військ до Чехословаччини. Стаття «Не только бумага» в газеті «Московские новости» описує перші враження про мітинги, що відбулися в Москві після вступу в силу Указу «Про порядок організації і проведення зборів, мітингів, і демонстрацій в СРСР », та коротко загадує про цей мітинг: «Група осіб всупереч забороні виконкому Моссовета спробувала влаштувати мітинг, приурочений до 20-річчя подій в Чехословаччині. Міліція не допустила проведення мітингу. Ініціатори були затримані». У статті не було згадано про перше використання ОМОНу в СРСР.

11 вересня - в Естонській РСР 300 000 чоловік взяли участь в демонстрації за незалежність. У газеті «Правда» в колонці «Состоялись пленумы» не згадується про демонстрацію, але є згадка про пленум, який надав естонській мові статус державної. У газеті «Правда» за 2 жовтня міститься коротка замітка про заснування Народного фронту Естонії. Замітка має нейтральний характер, зазначає що ця організація має на меті активніше залучати жителів республіки до Перебудови, і що вона не є ні партією, ні опозицією. Московські новини позитивно оцінили виникнення Народного фронту Естонії, зазначивши що немає жодної підстави бачити в Народному фронті опозиційний рух. У принципових проблемах суттєвих розбіжностей не виявилось - навпаки, стали очевидні сприятливі можливості для стратегічного співробітництва.

2 жовтня було засновано Народний фронт Естонії. У газеті «Правда» за 2 жовтня міститься коротка замітка про заснування Народного фронту Естонії. Вона має нейтральний характер: зазначає що ця організація має на меті активніше залучати жителів республіки до Перебудови, і що вона не є ані партією, ані опозицією. «Московские новости» позитивно оцінили

виникнення Народного фронту Естонії, зазначивши що немає жодної підстави бачити в ньому опозиційний рух: «У принципових проблемах суттєвих розбіжностей не виявилось - навпаки, стали очевидні сприятливі можливості для стратегічного співробітництва».

7 жовтня Президія Верховної Ради Латвійської РСР оголосив литовську мову державною. Засновано Народний Фронт Латвії. У газеті Правда не міститься інформації про заснування Народного фронту Латвії, але у замітці «Стать на земле хазяїном» є інформація про деякі рішення сесії ВР ЛРСР: надання латвійській мові статусу державної, а також про кадрові перестановки, які відбулися в середині управлінського апарату республіки. «Московские новости» не згадують про цю подію.

30 жовтня - У Куропатах (Білорусія) багатотисячна акція, присвячена пам'яті жертв політичних репресій, розігнана силою. Московська газета, у статті «Белорусская инициатива» висловила стурбованість розгоном мирної акції міліцією та внутрішніми військами. Інформацію газеті надав білоруський письменник, член правління «Мартирологу» та ініціативної групи Народного фронту Василь Биков. За його словами Був традиційний день поминання предків, «Дзяди». Міська влада, що дозволили мітинг, несподівано прийняли рішення про його заборону. Але багатотисячний мітинг все ж зібрався в поле недалеко від Куропат, щоб вшанувати пам'ять синів білоруського народу, загиблих в часи сталінських репресій і Великої Вітчизняної війни. Люди, опустившись на коліна, слухали промову археолога, голови товариства «Мартиролог» Зенона Позняка. Загони міліції і внутрішніх військ розігнали мітинг. «Те, що сталося, вимагає пояснення. Необхідно провести розслідування, винні мають бути покарані.» Зауважує редакція. Газета «Правда» не згадує про ці події.

Якщо підводити підсумки, можна наступним чином охарактеризувати наскільки повно та коректно преса висвітлювала протести у 1988 році. Найгучнішим інформаційним приводом був Карабаський конфлікт, однак преса дуже обережно підходила до його висвітлення. Зокрема ми вже зауважили, що на перші мітинги ані «Правда» ані «Московские новости» уваги не звернули. Лише потім, після

подальшої ескалації конфлікту починають з'являтися відомості про ці трагічні події. Газета «Правда» виконувала в першу чергу пропагандистські функції, закликаючи громадян до мирного вирішення ситуації. Хоча частка конкретної інформації про протести і збільшується у пізніших номерах, вона залишається досить мізерною, і часто розмитою: на сторінках «Правди» ми не знайдемо конкретики про кількість жертв, або дії військових та органів правопорядку. Взагалі цій проблемі на сторінках «Правди» присвячено не багато місця: в ній не друкувалися повноцінні статті, лише короткі замітки або колонки. Натомість у «Московских новостях» ми бачимо статті, написані кореспондентами-очевидцями. Присутня детальна інформація та аналітика, хоча наявна і пропаганда. Але можна зауважити, що «Московские новости» дещо лояльніше відносяться до протестів ніж «Правда», яка категорично засуджує не лише збройні, а й мирні мітинги. При цьому слід зауважити що ряд особливо гострих подій обидві газети ігнорують.

Що стосується інших протестів, ми можемо зробити висновок що обидві газети лояльно, або навіть з симпатією ставилися до народних фронтів у прибалтійських республіках. Їх діяльність оцінюється як складова «Перебудови» та «Гласності», і такою, що не є опозиційною. Так само «Московские новости» оцінюють і діяльність Народного фронту Білорусі, що видно зі статті про розігнану акцію у Куропатах. Але при цьому мирні акції у Москві або не висвітлюються, або ігноруються.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кречетников А. 100 лет "Правде": газета, какой больше не будет. URL: bbc.com/russian/russia/2012/05/120417_pravda_jubilee
2. К 10-летию со дня смерти Егора Яковлева. URL: pravorf.org/index.php/news/1829-k-10-letiyu-so-dnya-smerti-egora-yakovleva
3. Истоки конфликта. *Страна и мир*. Мюнхен, ноябрь-декабрь 1988. №6. С. 27–33.
4. Гуров В.А. Вооруженные силы СССР в Армяно-Азербайджанском (Карабахском) вооруженном конфликте (1988–1991 гг.). *Известия Самарского научного центра Российской академии наук*, Т. 14, № 3; 2012 г. С. 110-116
5. «Правда» №61 від 2.03. 1988

6. «Правда» №60 від 1.03.1988
7. «Правда» №59 від 28.02.1988
8. «Правда» №58 від 27.02.1988
9. «Правда» №44 від 13.02.1988
10. «Правда» №340 від 05.12.1988
11. «Правда» №327 від 22.11.1988
12. «Правда» №326 від 21.11.1988
13. «Правда» №281 від 07.10.1988
14. «Правда» №276 від 02.10.1988
15. «Правда» №262 від 18.09.1988
16. «Правда» №255 від 11.09.1988
17. «Правда» №175 від 23.06.1988
18. «Правда» № 276 від 02.10.1988
19. «Правда» № 266 від 22.09.1988
20. «Правда» № 265 від 21.09.1988
21. «Правда» № 263 від 19.09.1988
22. «Московские новости» №7 від 14.02.1988
23. «Московские новости» №48 від 27.11.1988
24. «Московские новости» №45 від 06.11.1988
25. «Московские новости» №41 від 09.10.1988
26. «Московские новости» №41 від 09.10.1988
27. «Московские новости» №39 від 04.09.1988
28. «Московские новости» №35 від 28.08.1988
29. «Московские новости» №26 від 26.06.1988
30. «Московские новости» № 9 від 28.02.1988
31. «Московские новости» № 50 від 11.12.1988
32. «Московские новости» № 29 від 17.07.1988
33. «Московские новости» №35 від 28.08.1988

Сергій КОРНІЄНКО⁷

**ПРОПАГАНДА ТА ТЕРОР.
ДНІПРОПЕТРОВЩИНА НА СТОРІНКАХ
ПЕРІОДИКИ 1937-1938 рр.**

Захист від інформаційних атак, та особливо від цілеспрямованої пропаганди. В історії нашої країни існував приклад трагічних наслідків ефективної пропаганди в роки перебування при владі КП(б)У/КПУ, як регіональний представник Комуністичної партії, яка спромоглася насадити свої ідеї до початку масштабних репресій, хоча передумови тоталітаризму були закладені в самій структурі партії.

Генеральною метою дослідження є виділення тенденцій поведінки особистості в суспільстві в умовах постійного пропагандистського впливу з боку держави.

Узагальнюючі праці дослідників тоталітаризму використано для усвідомлення умов життя радянських громадян 30-х рр. ХХ ст.: праця «Джерела тоталітаризму» Х. Арендт 1951 р. представляє систему тоталітаризму загалом, та таємну поліцію загалом, продовженням цієї думки є написана в 2001 р. монографія І. В. Павлової «Механизм сталинской власти: становление и функционирование», в якій описано також партійне управління та роль окремих персон.

До досліджуваного періоду сформувалася стійка ідея побудови соціалістичного суспільства для пролетарів та селянства шляхом знищення (або «переходу від капіталізму до соціалізму») т.з. буржуазії. Оскільки СРСР на той час був фактично єдиною соціалістичною країною здатною до самостійних кроків, то на міжнародному рівні існувала реальна напруга з усіма сусідами, що використовувалося як консолідуючий фактор на рівні «ми-вони», який мав місце протягом всього існування СРСР, але саме в сталінський період, до 30-х рр. ХХ ст. сформувалася стійка лінія «іноземного втручання» в пропаганді. Мотивуючи свої накази цією загрозою протягом 30-х рр. регулярно, з ініціативи керівництва країни здійснювалися репресивні акції проти іноземців, «шкідників»,

⁷ Науковий керівник: доцент, канд. істор. наук **Наталія ПЕЧЕНІНА**

«диверсантів», «шпигунів» [3, с 161]. Нині питання причин застосування «перманентних репресій» в історіографії розглядається з позиції маскуванню явних помилок центральної влади в організації господарського життя СРСР [4, с.78]. В рамках комуністичної ідеології подібне пояснювалося як протидія ворогів соціалізму, а арешт цих людей як своєчасне реагування на акти агресії. Крім того постійне невиконання господарських планів, невиплата заробітних плат, як наслідок падіння рівня життя населення логічно вписувалося в концепцію «країни Рад в оточенні ворогів».

Необхідність транслявання необхідної для політичної верхівки СРСР картини подій в країні, важливу роль відіграла пропаганда саме серед власного населення. Визначальне завдання Відділу агітації та пропаганди було охоплення населення СРСР мережею ЗМІ, які доносили до людей саме необхідну для ВКП(б) інформації. Організаційно цей орган змінювався протягом існування, а в 1935 р. з ініціативи Сталіна був розділений на 5 відділів: друку та видавництва, партійної пропаганди та агітації, шкіл, науки, культурно-просвітницької роботи. Структурно відділ наслідував існуючу структуру партії та мав представництво у вигляді відділів у республіканських, крайових та обласних парторганізаціях [7, с.2]. Таким чином сфера застосування агітації та пропаганди окреслена висвітленням політики партії в необхідному для центру ідеологічному світлі. Однак говорячи про тоталітаризм, який оформився до сер. 30-х рр., необхідно враховувати перекваліфікацію пропаганди на зовнішню політику, для формування необхідного образу країни, у випадку із внутрішньодержавними справами, то пропаганда замінюється ідеологією, яка постулюється на маси та є інструментом виконання нових ідей управління [2, с. 392].

Із становленням Йосипа Сталіна як політичного лідера з II. пол. 20-х рр. ХХ ст. розпочинається формування тоталітарної системи, який відрізняється окрім соціально-економічних змін ще і перебудовою мислення. Невід'ємною складовою такої системи стає гнучка і проста ідеологія, яка постійно підкріплюється пропагандою [4, с. 79]. Відмінність в більшовицькій ідеї «світової революції» та ідеології

тоталітарного СРСР (що найчастіше прямо пов'язують зі Сталіним) в тому, що більшовики прагнули до побудови соціалістичного суспільства насильницьким шляхом в усьому світі, а тоталітарний СРСР до світового панування, що не одне й те саме.

Реальні умови суспільного устрою колишньої Російської імперії показали неможливість реалізації значної долі більшовицьких ідей (передусім самоуправління на місцях), а рівень економічного розвитку цих земель не дозволяв здійснити іншу частину комуністичних ідей в заплановані строки. Однак було б несправедливим стверджувати, що Ленін та його однодумці були винятково зацікавлені в благополуччі населення, адже навіть крок в бік підвищення рівня заможності частини населення, та зокрема селян, як НЕП вводився «всерйоз і надовго, але не назавжди».

В якості центральної газети проаналізуємо «Правду» як найбільшу за тиражем та охопленням аудиторії, значимістю публікованих матеріалів та, зрештою, офіційний орган ЦК ВКП(б): випуск від 21 листопада 1937 р. присвячений виборам у Верховну Раду СРСР 12 грудня 1937 р., слухним зауваженням буде характер створення газети – офіційний орган партії, а отже не зовсім доцільно порівнювати її з газетами іншого типу, однак загальний зміст газети якраз не підкреслює політичний характер періодичного видання, а навпаки – переймає на себе функції газет для широкого кола читачів. Продовжуючи аналіз наповнення випуску «Правди» №320 звертає на себе увагу присутність сторінки міжнародної ситуації присвяченої самим гострим політичним питанням із залученням озброєних контингентів, впливам «фашизму» та діяльності Лігі націй. Якщо припустити, що газета «Правда», як офіційний орган ЦК ВКП(б), відображає позицію партії з міжнародної ситуації, то наведення вірша (мовою оригіналу) «*От имени молодежи*», який несе лише агітаційну форму, вже ставить під сумнів суто інформаційний характер «органу ЦК ВКП(б)», а зведення про крадіжку гаманця на останній сторінці і взагалі підтверджує «популярний», в значенні літературного стилю, характер «Правди». Зіставивши цей випуск з іншими 358-ма 1937 року можемо виділити основну особливість для «Правди», яке можна

спроєктувати і на іншу центральну періодику. Показове дотримання типу періодичного видання – «Правда» друкований орган ВКП(б) і тому публікує документи та промови пов'язані з політичною діяльністю партії, як і належить подібним органам, проте постійно використовує прийоми маніпуляції та пропаганди звичайної преси на кшталт віршів, які натякають на правильність політичного курсу партії. Що важливо – «Правда» використовує прийом перенесення уваги, коли вірш, написаний професійним поетом виставляється в якості звернення від іншої особи, яка за походженням і за соціальним станом могла б викласти думки подібним чином лише за великого ентузіазму. Важливість подібних моментів для нашого дослідження в зовнішній безпечності таких прийомів, за якими маскуються злочини влади. «Правда» доступна і для іноземців, та є першим елементом до створення необхідного інформаційного поля, яке наповнюється промовами партійних лідерів, листами «з місць», звітами про успішне виконання планів та перемоги в стаханівському русі, проте опускаються моменти цькування вчителів [6, с. 43], низький рівень освіти механізаторів-колгоспів та того яка зарплатня у селяни (у вигляді трудовнів). Однак перераховані запитання більш властиві іноземцям, а враховуючи що перші історичні дослідження СРСР розпочалися саме за кордоном, то і вчасна концентрація уваги світової спільноти на ситуації всередині СРСР могла змінити історичний перебіг подій, власне тому радянська влада і докладала зусиль до створення інформаційного вакууму на підконтрольній території, але не до підбору кадрів пропаганди, про що ми розповімо пізніше. Крім того, центральні газети, орієнтовані в тому числі і на іноземців, не відображали всього ідеолого-пропагандистського апарату радянської влади.

Значною складовою створення «правильного» інформаційного простору в СРСР були поширені, або доступні (ціна «Червоного гірника» 10 коп.), радянські газети, а саме регіональна періодика, що з однієї сторони перебуває на нижчому «щаблі газетної ієрархії», проте не є локальним періодичним виданням на кшталт газети підприємства, а транслює інформацію на певну територію. Ми розглянемо «Червоний гірник» як таку газету, що відповідає перерахованим

вимогам, а також, через орієнтацію на певний регіон, має бути багатопрофільною. Ми розглянемо саме №266 (3496) від 22 листопада (на наступний день після виходу розглянутого №320 «Правди») аби порівняти із новинами центральної газети. Передусім варто відзначити відсутність наскрізної лінії номеру (відмінної від інших випусків), адже №226 «Червоного гірника» описує переваги та успіхи радянського господарського будівництва та пропаганду стаханівського руху, як до так і після цього випуску. Обов'язково перекликається з «Правдою» тема прийдешніх виборів у Верховну Раду СРСР, але на відміну від центральної періодики регіональна віддає перевагу продовженню теми ударного соціалістичного будівництва. На першій шпальті «Червоного гірника» (мовою оригіналу, орфографію збережено): *«Більшовицька організація соціалістичного змагання»* при цьому редакція правдиво зазначає що взяла інформацію з вчорашнього номера «Правди»; *«Лист товаришеві Сталіну від зборів стахановців підприємств Сталінського району»*, якому присвячено центральну частину передовиці та повідомляє що *«стахановці, разом з усіма трудящими безмірно щасливі тим, що 12 грудня матимемо честь виразити своїм голосуванням»* підтримку Сталіна; основні новини міжнародної політики, ліворуч на передовиці внизу; інформація про черговий пленум Криворізької міської ради; *«За 60 тисяч тонн руди щодоби!»* - стаханівська агітація із описами підприємств-передовиків, обіцянками *«Підтягнути власну ділянку»* та в самому кінці - про преміювання стахановця. А на четвертій сторінці огляд зовнішньополітичної ситуації із копіюванням новин із вчорашнього номера «Правди» та афіша. Регіональна преса органічно доповнювала центральні газети, завдяки розширенню (або просто дублюванню) окремих положень та новинами регіонального характеру.

Тепер варто порівняти наведені радянські періодичні видання зі схожим періодичним виданням діаспори. Для цього ми обрали газету «Українські вісті», що виходить з 1928 р. в Едмонтоні, Канада, № 48, 30 листопада, 1937 р. Схожість виявляється передусім в орієнтації на широке коло читачів, адже українська діаспора в Канаді в більшості складалася з селян, тобто людей із початковим або середнім рівнем освіти, а основне

коло читачів радянських газет було аналогічним. Крім того структура газети спрямована на підтримку інтересу аудиторії: на першій шпальті головні новини ближнього та далекого зарубіжжя, які можуть зацікавити україномовного читача, на другій сторінці «Вісті з українських земель» що описують новини українських етнічних (!) земель, а також перші ознаки католицького спонсорування видання - опис паломництва до Святої землі. Однак перші шпальти як в радянської преси, так і в діаспорної схожі, передусім увагою до міжнародної ситуації, і зміст самих публікацій в залученні до свого політичного курсу якомога більшої частини «розумних людей», такий висновок можна здійснити через постійну апеляцію до логіки (для діаспорної періодики), або до моральних устоїв людства (радянська).

Отже, населення в кін. 30-х рр. ХХ ст. не було монолітною структурою, а тому сприйняття репресій різнилося залежно від різних факторів. Громадяни, що були репресовані протягом 1937 р. часто переконані в сваволі виключно місцевих органів, хоча ставлення до репресій напряду залежить від соціального стану людини.

ЛІТЕРАТУРА

1. Реабілітовані історією: Дніпропетровська область: У 2 кн. / Упор.: Є. Бородін та ін. Кн. 1. Дніпропетровськ, 2009. 880 с.
2. Арндт Х. Джерела тоталітаризму. Київ, 2005. 540 с.
3. Попова О. Ю. Механізми створення образу ворога в масовій періодическій печаті Донбасу в 1930-х гг. *Літопис Донбасу: краєзнавчий збірник*. 2010. №18. С. 159-168.
4. Романець Н. Репресії як інструмент забезпечення інформаційної блокади українського села в умовах Голодомору 1933 р. *Архасівські читання: історична наука на сучасному етапі розвитку української державності : матеріали ІХ Міжнародної наукової конференції (10-11 травня 2019 р.)*. – Миколаїв, 2019. – С. 78-81.
5. Террор и демократия в эпоху Сталина. Социальная динамика репрессий / Венди З. Голдман ; [пер. с англ. Л. Е. Сидикової]. Москва, 2010. 335 с.
6. Юинг Е. Т. та ін. Учителя эпохи сталинизма: власть, политика и жизнь школы 1930-х гг. Москва, 2011. 359 с. Ченцов В., Архирейський Д. Особливості «великого терору» 1937-1938 рр. на Дніпропетровщині. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 2007. №1. С. 100-108.

Анастасія КИРИЛЕНКО⁸

ХОРОВОЙ СПІВ У КИЇВСЬКІЙ РУСІ

Музична культура Київської Русі розвивалась під безпосереднім впливом Візантійської естетики. Протягом V-XII ст. у Візантії формувався основний фонд текстів церковної гімнографії, на які виконувалися церковні співи та різні жанри богослужбових співів, що увійшли у відповідні рукописи книг. Так, упорядниками візантійської церковної гімнографії у IV ст. вважаються Василій Великий, Григорій Богослов, Іоан Златоустий, Єфрем Сирін, у V ст. – Роман Солодкоспівць, а в у VII – X – Андрій Критський, Іоан Дамаскін, Козьма Маюмський та ін. [2].

Найпоширенішими музичними жанрами були псалми, гімни, антифони, кондаки, тропарі, канони, стихири. Канон складався з 9 одиниць, або пісень, кожна пісня - з декількох строф. Перша строфа мала назву Ірмос і була зразком для всіх інших. Стихири відзначалися розгорненістю і мелодичністю, вони були призначені для свят цілого року. З Візантії прийшла й практика використання в службі трьох хорів: двох хорів співаків та хор прихожан. Багатоплановість музичного співу вимагала керівництва співаками. Тому, найважливішу роль в хорах виконували доместики - це були підготовлені музиканти, які навчали співаків хора, забезпечували встановлений порядок співів під час богослужіння. За допомогою жестикуляції доместик керував хоровим рухом мелодичної лінії, а також створював єдиний ритм музичного твору. Кожен з трьох хорів мав свого доместика. Так, літопис «Повість минулих літ» засвідчує, що в Києві за церквою Богородиці був двір доместиків [3, с. 64]. А Серед київських доместиків, важливою постаттю був доместик Стефан, який після смерті Феодосія Печерського, став ігуменом Києво-Печерського монастиря (1074р.), а з 1091 року - Володимиро-Волинським єпископом. Усі ці жанри запозичила і Київська митрополія. Відповідно до жанрів співу, сформувалися спеціальні церковноспівочі книги. Так, наприклад, до найдавніших, ми можемо віднести «Стихіарій» (збірник стихір)

⁸ Науковий керівник: канд. істор. наук, доцент **Наталія ПЕЧЕНІНА**

та «Ірмолог» (збірник ірмосів, канонів, церковних свят, розташованих в системі восьмиголосся), які датуються VIII ст. На час XI – XIII ст. в Київській Русі вже існували такі книги. Але через спустошення земель, в результаті монголо-турської навали, до наших днів зберіглося таких книг дуже мало.

Так, у Києві, знаходяться лише два нотовані уривки з двох Минейних стихір, датованих XII – XIII ст, які зберігаються у фондах Інституту рукописів ЦНБ ім. В.І. Вернадського НАН України. Всі інші нотовані рукописи, які дійшли до наших днів знаходяться або в Москві, або в Санкт-Петербурзі. Цікавим є те, що ці рукописи належали колись Новгород-Сіверському храму, як нам відомо, що Новгород при монголо-татарській навалі не постраждав, можливо через ці обставини рукописи зберіглися саме там. І ці ж нотовані рукописи мають прямий зв'язок до старокиївської церковно-співочої традиції. Ймовірно, вони були копіями київських оригіналів, адже саме з Києва поширилось Християнство, а з ним - і богослужіння та церковний спів розповсюдилися на Північну Русь, про це йде мова в Стихрі другої половини XVII ст.: «из Киева прииде все благочестиве и вера Православная и великий Новаград, и потом от Великого Новогорода идет само в царствующий град Москву благочестиве и всю русскую землю и потом начат рапространятися благочестивая вера церквами божими, и святыми книгами, и божественным пением» [3, с. 67].

Характерною особливістю в Київській Русі було виконання акапельного співу в одноголосся, такий спів називали знаменним. Він супроводжувався крюковими знаками, саме звідси пішла крюкова система - знаменне письмо, "знаменний спів", перше нотне позначення. Характерними рисами для крюкової системи було приблизне позначення напрямку руху. Крюки записували над текстом і вказували приблизну тривалість звуків без фіксування точної висоти звучання самого співу.

Знаменний спів пройшов значну еволюцію, яка спостерігається і в інтонаційній структурі, і в записах. Еволюція стилю знаменного співу йшла в напрямі мелодичного розгортання не тільки через поширення звукоряду, і зменшення в ньому питомої ваги речитативу. Розвиткові був

підданий і сам мелодичний стиль, заснований на перших етапах свого існування, переважно на пощабельному русі, в обмеженому діапазоні з оспівуванням окремих стійких звуків. Поступово він завойовував ширший діапазон, ширші інтервальні ходи, нові ладові основи й ритмічні особливості. Таким чином, система восьмигласія поступово наповнювалася новим ладо-інтонаційним матеріалом.

Для кожного тижня, починаючи від Великодня, визначався окремий ладо-інтонаційний устрій, або глас. Таких устроїв було вісім. Коли вони вичерпувалися, починався новий цикл ("стовп") з повторенням гласів від першого до останнього. Піснеспіви свят, яких було в місяці по одному (дванадцять свят), що відмічалися у певні числа, та ще рухомі свята (Великдень, Вознесіння, Трійця), так само були підпорядковані системі восьмигласся. Однак, у святкові дні могли використовуватись не один, а кілька гласів [1].

Прийнявши із Візантії разом з християнством і календар, з відповідним музичним оформленням - восьмигласієм, наші предки зберегли цю систему, дотримуючись залежності від неї різних гімнів - стихір, тропарів, кондаків, ірмосів, антифонів і т. і. Та, оскільки, ладо-інтонаційний устрій візантійської церковної музики не завжди відповідав місцевим пісенним традиціям, він, як уже згадувалось з самого початку, був підданий певній трансформації. Крім того, з канонізацією святих - Феодосія Печерського, Бориса і Гліба та інших - виникали нові, оригінальні гімни.

Проблема творення руського восьмигласся вирішувалася протягом ряду віків - від XII до XVI. Поступово визначилось коло гімнів, як для недільних днів, так і для річних свят.

Дослідники старовинної церковної музики України-Русі нараховували від 300 до 500 знамен, але основними були приблизно 30 знаків, від яких і походили інші: «крюк», «паракліт», «стопиця», «палка», «криж», «стаття», «стріла», «голубчик борзий» тощо. Для запису мелодій мелізматичного стилю використовувалися спеціальні знаки - ліца і фіти, що були особливим «таємно замкненим» графічним начерканням, за яким приховувалися широкі й розвинені мелодійні звороти. У цих начерканнях звичайні знамена втрачали звичайне співацьке

значення, перетворюючись на тайнопис, сенс якого передавався усною практикою (звідси й назва «таємнозамкненості», яка означала, що у фітах і ліцах був прихований особливий «таємний» мелодичний зміст). Фіти також виконували роль вокалізів для розвитку музичної пам'яті, дихання, відпрацювання навичок виконання мелодичної кантилени.

Загалом, для фіксації наспівів різної мелодичної розвиненості й масштабу, використовувалися три типи графічних знаків:

- власне крюковий, знаки якого (крюки) позначали один-три тони у певній послідовності;
- поспівочний, який вмщував відносно лаконічні мелодичні формули, записані знаменами з елементами “таємнозамкненості”;
- фітний – довгі мелодичні побудови, повністю “зашифровані” й записані знаками тайнопису [4].

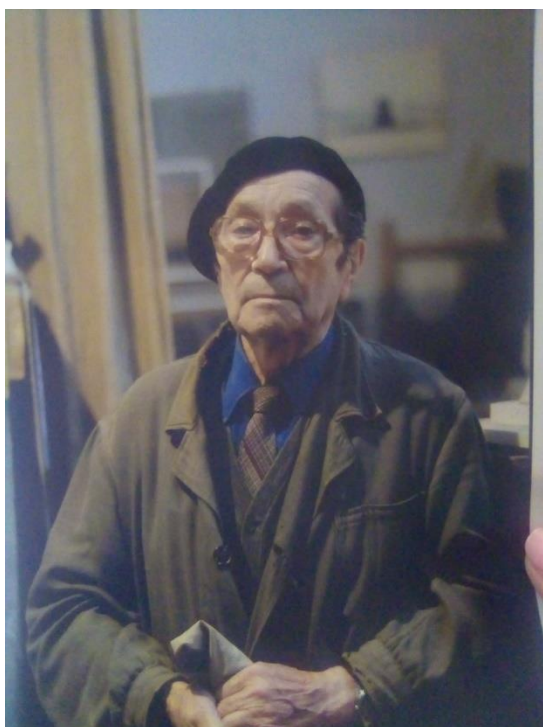
Отже виходячи з цього можна сказати, що знаменна нотація була ідеографічною формою нотопису: її знаки позначали окремі інтонації чи мотиви, але не вказували точної висоти й тривалості звуків.

Джерела і література

1. Бражников М. Лица и фиты знаменного распева. Л.: Музыка, 1984. 304 с.
2. Корній Л. Історія української музики .Видавництво М. П. Коць. Київ-Харків-Нью-Йорк.1996. Часть 1.314 с.
3. Крвавич Д.П., Овсійчук В.А., Черепанова С.О.Українське мистецтво. Т.2, Львів, 2004. 157 с.
4. Памятники русского музыкального искусства. Ключ знаменной. Москва: Всесоюзный научно-исследовательский институт искусствознания Музыка.1983. Выпуск 9: Христофор. Ключ знаменной. 95 с.

Ніна ВІНТОНЯК⁹

«КРИВОРІЗЬКИЙ МІКЕЛАНДЖЕЛО» : ВІДОБРАЖЕННЯ ПРОМИСЛОВОЇ ІСТОРІЇ КРИВОГО РОГУ В РОБОТАХ ОЛЕКСАНДРА ВАСЯКІНА

Кривий Ріг – велике індустріальне місто, багате залізною рудою та відоме своєю стриманою красою місцевих вулиць. Вони прикрашені зеленими насадженнями, стелами, меморіальними дошками, парковими скульптурами і все це, зливаючись в унісон, створює самобутність нашого міста. Йдучи його вулицями, ми не завжди помічаємо, що спогади про минуле оточують нас повсюди. Всі ці «прикраси» нашого міста – це не що інше, як нагадування місцевим жителям

про їх минувшину.

Мета нашої роботи полягає в елементному вивченні та дослідженні промислової історії Кривого Рогу через призму скульптур О. Васякіна.

Олександр Васильович Васякін – заслужений скульптор України, має численні звання, зокрема, у 1975 році він був нагороджений званням заслуженого художника міста і СРСР, у 2005 році – «Почесного громадянина міста Кривого Рогу».

Олександр Васильович народився 27 жовтня 1925 року в селі Стрельниково, Мордовської АРСР. У пошуках кращої долі сім'я Васякіних переїхала до Ленінграду, коли майбутньому скульптору було 5 років. У 15 років ще юний Олександр застав

⁹ Науковий керівник: канд. істор. наук, доцент **Наталія ПЕЧЕНІНА**

блокаду Ленінграду, це були складні часи, які залишили відбиток на його майбутній творчій діяльності, тай загалом у житті. По закінченню блокади О. Васякін продовжив служити в Червоній Армії. За військову службу Олександр Васильович був представлений до нагород: ордену Червоної Зірки, Вітчизняної війни, «За мужність» і медаллю «За перемогу над Німеччиною у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр.».

Після війни Олександр Васякін вирішив присвятити своє життя мистецтву. Маючи інтерес до творчості з дитинства, вступив до Ленінградського художнього училища, в 1953 році закінчив училище з відзнакою. Навчання у Ленінграді стало тим підґрунтям, завдяки якому він зміг створити власний неповторний стиль. Його вчитель, відомий діяч мистецтва, А.Р. Еберлінг сформував етичні погляди скульптора, а витончена архітектура цього міста сформувала першопочаткові художні смаки митця [4].

У 1954 році в пошуках роботи молодий скульптор переїжджає до напівпровінційного на той час Кривого Рогу. У новій Батьківщині Олександр Васильович працює скульптором в галузі станкової та монументальної скульптури [3, с. 68] .

За свою професійну діяльність Олександр Васильович створив не один витвір мистецтва, який в повній мірі заслуговує всесвітнього визнання та великої пошани. У нашому місті було встановлено десятки робіт скульптора, проте на цьому масштаби творчості не закінчуються. Роботи криворізького Мікеланджело стоять у чотирьох столицях світу: Києві, Москві, Варшаві, Ватикані, не кажучи вже про різні музеї та колекції по всьому світі [4].

Як мати хвилюється і любить своїх дітей, так Олександр Васильович любив свої творіння. І коли в умовах декомунізації в Кривому Розі почалися масові знищення пам'ятників радянській доби, багато з яких були його творінням, його серце не витримало. В лютому 2015 року здоров'я митця різко погіршилося, а 29 вересня 2015 року серце Олександра Васильовича Васякіна зупинилось.

Розповідь про історію великого металургійного міста України - Кривого Рогу, неможливо розпочати, не згадавши першовідкривача криворізьких руд, Олександра Поля. Адже завдяки йому наше місто стало одним із провідних лідерів із виробництва чавуну та сталі.

Олександр Миколайович Поль - промисловець, громадський діяч і археолог-любитель. У 1866 році Олександр Поль, який вивчав з археологічного боку Дубову Балку, виявив біля неї поклади залізних руд. У 1872 році він за свій рахунок починає фінансувати експедицію по вивченню рудних покладів Криворіжжя [5, с.33-35].

До революції Олександрю Полю було встановлено два пам'ятники та, на жаль, до наших часів вони не збереглися. Визначним для увіковічення пам'яті мецената стало 19 грудня 1996 року. Скульптуру було встановлено в старій частині міста на березі річки Саксагань. Автором монумента був Олександр Васякін.

Пам'ятник виготовлений в літейному цеху металургійного комбінату тогочасної «Криворіжсталі», бригадою Репнікова. Сама скульптура представляє собою бюст із чавуну, встановлений на металевому п'єдесталі [4].

Щороку 1 вересня, в день народження О.Поля, вшановується пам'ять промисловцю та меценату. На самому жє пам'ятнику вигравіюваний напис: «Олександр Миколайович Полю - першовідкривачу криворізьких руд».

При згадуванні нашого міста мимоволі перед очима постає величезний металургійний завод «АрселорМітталСтіл». Саме він є життєдайною жилою Кривого Рогу: надає робочі місця тисячам робітників, приносить колосальні суми в бюджет нашого міста та держави. Будівництво комбінату було розпочато в 1930-ті роки під керівництвом Я.І. Весніка. Яків Веснік багато зробив для створення і розвитку заводу. Рідко траплялися дні, коли б Яків Ілліч не відвідав будмайданчик, не поспілкувався б з робітниками та з керівництвом, не поцікавився їх потребами. За тяжку працю та перевиконання промислового плану Якова Ілліча Весніка було представлено до державної нагороди [1, с. 6,15].

Яків Ілліч Веснік в скульптурі Олександра Васякіна.

О. Васякін у своїй творчості відобразив і цей аспект історії Криворіжжя. У проекті, крім Олександра Васильовича, брали участь головний художник Кривого Рогу – В.М. Бакальцев.

Пам'ятник Якову Весніку був відкритий на площі першої прохідної комбінату, біля будинку управління персоналом, по вулиці Криворіжсталі №1, в Металургійному районі. Відкриття скульптури відбулося в липні 1999 році на честь 65-ліття Криворізького металургійного гіганта. Меморіал представляє собою торс із чавуну та бетонного постаменту. Перший директор зображений в напіввоєнній формі з двома орденами за громадянську війну. Виготовлений в фасово-літейному цеху комбінату. За історію існування монумента спалахувало багато суперечок, декому не подобалося його розміщення, комусь вік в якому був зображений Я. Весник, адже на скульптурі він зображений молодшим, ніж під час будівництва заводу [4].

Отже, в нашій роботі ми змогли провести паралель між реальною історією нашого міста та відображенням її в скульптурах талановитого, всесвітньо відомого криворізького скульптора Олександра Васильовича Васякіна. Відображений у статті період став для нашого міста періодом стрімкого індустріального розвитку. Саме для того, щоб про цей важливий час в історії Криворіжжя не забували наступні покоління, Олександр Васильович створив цілу серію скульптур.

Література

1. Авраменко І. С. та ін. Історія фабрик та заводів. Криворіжсталь. Київ-Дніпропетровськ, 1984. 157 с.
2. Васякін Олександр Васильович. *Українські радянські художники*. Довідник. Київ, 1972. 563 с.
3. Новік Л. І. Кривий Ріг: Путеводитель. Київ – Дніпропетровськ, 1986. 191 с.
4. Степаненко А. Десяносто страниц из жизни Александра Васякина. Кривой Рог; Житомир, 2016. 234 с.

Владислав ОНИЩЕНКО¹⁰

ТЕМАТИКА ДИТИНСТВА ТА ДІТЕЙ В МАТЕРІАЛАХ ОКУПАЦІЙНОЇ ПРЕСИ РЕЙХСКОМІСАРІАТУ «УКРАЇНА»

У сучасних умовах життя, коли наша держава потерпає від агресії зовнішнього ворога, використання пропаганди здійснюється як на окупованих, так і на вільних територіях. Особливо це стосується захоплених земель, де країна-агресор намагається завербувати населення. Військова пропаганда може застосовуватися в різних цілях. Наприклад, для доведення того факту, що колишня влада не була спроможна задовольнити потреби всіх верств суспільства або ж ідеалізувати важливість даної території у складі окупанта.

У зв'язку з цим вивчення даної теми є актуальним, так як кожна людина повинна розпізнавати військову пропаганду і вірити в реальні факти.

Мета даної роботи полягає в дослідженні ролі та місця теми дітей та дитинства в окупаційній пресі рейхскомісаріату «Україна» в 1941-1944 рр. Поставлена мета обумовлює такі завдання дослідження: проаналізувати історіографію проблеми, визначити основну тематику преси, проаналізувати першоджерела та дослідити теми присвячені дітям.

Дана проблема викликала велике зацікавлення у вітчизняних дослідників і як наслідок знайшла своє відображення у цілій низці робіт.

Наприклад, В. Шайкан розглянула основні прояви колабораціонізму на території рейхскомісаріату «Україна», серед яких вагоме місце займає і військова пропаганда. У своїй роботі авторка визначила основні методи та засоби, до яких вдавалося німецьке керівництво, задля зображення своїх ідейно-політичних поглядів місцевому населенню [22].

У роботі Б. Чернякова можна відслідкувати, яким чином німецьке командування розбудовувало пропагандистський апарат, хто із місцевого населення був залучений до виконання поставлених задач, та чітко відображено зсередини

¹⁰ Науковий керівник: доцент, кандидат історичних наук **Андрій ТАРАСОВ**

функціонування окупаційної преси. Щоправда, дослідник обмежився лише даними напрямами розгляду військової пропаганди в окупаційній пресі, не виділяючи при цьому тематику написаного [21]. К. Курилишин у своїй праці акцентував увагу на критиці політичної системи СРСР, до якої вдалася україномовна окупаційна періодика [12]. М. Михайлюк чітко виділив, яким чином у різних сферах суспільства діяла німецька пропаганда, виокремив способи за якими вона здійснювалась та оцінив ступінь її успішності для німецького керівництва. Крім того, дослідник наголосив, що у періодичній пресі чітко простежується критика ізоляціонізму СРСР до війни, та в свою чергу пропагується співпраця з гітлерівцями. М. Михайлюк підкреслив, що періодична преса була малоефективною, і не завжди була доступною для широкої версти населення [13].

У своїй роботі Д. Титаренко розповідає про українських націоналістів, що з'явилися на території Східної України у складі похідних груп, та їх вплив на організацію й тематичну спрямованість окупаційної преси у подальшому [20].

Дослідниця В. Яременко також зауважує на впливі ОУН у становленні та функціонуванні нацистської пропаганди. Крім того, зазначено, що існувала тематична періодика, зорієнтована за своїм змістовим наповненням на осіб, що займалися сільським господарством, дітей, жінок, а також розміщувала матеріали виключно про мистецьке та наукове життя [23].

У праці Ю. Смілянської порушувались питання авторства й кількісного наповнення антисемітських публікацій в українській окупаційній періодиці. Дослідниця стверджує, що антисемітська пропаганда мала неабиякий вплив на населення окупованих територій, адже газети люди читали [16].

Тобто, можна сказати, що більшість дослідників, описують саме особливості становлення і функціонування пропагандистського апарату на території України. Наприклад, окремі фахівці виділяють антисемітську, антирадянську та максимальну пронімецьку пропаганду в пресі, але багато питань залишаються не розкритими, такі як: пропагандистські статті присвячені дітям, тому предметом нашого дослідження є тема дітей в періодичній пресі.

У дослідженні даного питання варто сказати, що в порівнянні з іншою тематикою, тема дитини в радянській реальності зустрічається набагато рідше, проте зазвичай якщо подібна стаття зустрічається, то вона є об'ємною та ґрунтовною. У першу чергу, треба зазначити, що автори подібних досліджень зображають як була вихована дитина в радянській системі. Типовий юнак народжений в 20-і роки ХХ століття зображується як невихована, неосвічена, конфліктна та безграмотна особа, що ігнорує будь-які норми моралі і є активним прихильником комуністичної влади [5; 19].

Варто зауважити, що такі тези розкриваються не лише як факт, але й пояснюються авторами даних статей, а саме яким чином радянська дійсність вплинула на виховання молодого покоління. В описі даного процесу критикується радянська влада, яка своєю політикою позбавила дітей догляду з боку батьків, де шкільна освіта була побудована з покладом не на те, щоб виховати грамотну особу, а щоб максимально підготувати дитину до майбутньої важкої праці в дусі соціалізму. Крім того, вагомим аргументом виступає і те, що більшовики навмисно намагалися віддалити підростаюче покоління від віри в Бога, гублячи при цьому розвиток в свідомості індивідів понять честі, совісті та правди. В цьому контексті в багатьох виданнях набула популярності так звана праця «Діти довір'я», де навпаки висвітлюється німецька система освіти та виховання, і наскільки вона є кращою за радянську [3; 4; 9; 15].

Одним із важелів тиску на свідомість місцевого населення було й те, що діти місцевих жителів виростили в середовищі ізоляції, не мали доступу до європейської культури та історії. Щоправда, даний аргумент використовувався лише в підбурюванні юнаків до виїзду на роботу в Німеччину, але не в принесенні європейської культури на територію окупації [2; 6; 14].

Характерними темами даних публікацій є також воєнні злочини, здійснені радянським військовим керівництвом на фронтах. Досить поширеними є заголовки про те, яким чином постраждали діти при радянському наступі або відступі, що нерідко є реальним фактом, а не лише вигадкою завербованих авторів. До речі, варто відзначити, що досить популярними у

цьому контексті були публікації про різноманітні військові злочини, направлені в бік дітей і за межами радянського союзу. [1; 7; 11; 17].

В окремих виданнях нерідко здійснюється посилення і на те, що в СРСР дитина була вимушена з малечку привчатися до важкою праці в колгоспах та на фабриках. Зображується те, як в умовах війни та нестачі продовольства неповнолітні притягуються владою до громадських робіт і великий тягар праці падає саме на плечі малолітніх дітей. До того ж, нерідко описується пристосування дітей до життя в умовах війни, описується, що діти виховані в Радянському Союзі стають крадіями та розбишаками [2; 8; 10; 18; 24].

Отже, можна сказати про те, що пропаганда в окупаційній пресі є досить поширеним предметом дослідження вітчизняних авторів, розкриваючи при цьому різноманітні аспекти функціонування преси та особливостей її тематики.

Що стосується теми нашого дослідження, то можна зробити досить однозначний висновок. Теми пов'язані з дітьми в окупаційній пресі є однією із причин для критики всієї радянської системи. Дитина зображується як заручник та постраждалий в середовищі, де вона народилася, майбутнє якої є приреченим на бідний духовний, моральний та естетичний розвиток.

Література

1. Большевики забивают жінок і дітей. *Нове Запоріжжя*. 1942. №65. С.2.
2. Говорить молодь. *Дніпропетровська газета*. 1941. №44. С.1.
3. Діти в більшовицькій дійсності. *Голос Дніпра*. 1941. №28. С.3.
4. «Діти довір'я». *Дніпропетровська газета*. 1942. №205. С.4.
5. ДІТИ – КВІТИ життя (Із циклу „Советська сім'я"). *Нове Українське слово*. №212. С.4.
6. Для щастя наших дітей. *Вісті для українських селян*. 1942. №1. С.1.
7. Доля дітей з Латвії. *Вінницькі вісті*. 1941. №7. С.1.
8. Жінки і діти на збройних заводах. *Дзвін волі*. 1942. №42. С.1.
9. Зруйнування родини в СРСР. *Бобринецький голос*. 1942. №12. С. 2-3.
10. Кількість безпритульних дітей в СРСР зростає. *Уманський голос*. 1941. №18. С.1.
11. Кулеметний вогонь на італійські жінки та діти. *Визволена Україна*. 1943. №32. С.4.

12. Курилишин К.М. Українське життя в умовах німецької окупації (1939-1944 рр.): за матеріалами україномовної легальної преси: монографія / Костянтин Курилишин. – Львів: Львівська національна наукова бібліотека імені В. Стефаника, 2010. – 328 с.
13. Михайлюк М.В. Німецька пропаганда в Україні / М. В. Михайлюк // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ століття. Історичні нариси. – К.: "Видавництво Наукова думка" НАН України, 2001. – С. 644-658.
14. Молодь будучина нації. *Дзвін*. 1941. №8. С.1.
15. Світова література в школі. *Дзвін*. 1941. №10. С.2.
16. Смілянская Ю. В. Оккупационная пресса на территории Украины (1941-1944). Формирование и укрепление антиеврейских стереотипов как попытка консолидации оккупантов с населением оккупированных территорий / Юлия Смилянская // Холокост: новые исследования и материалы. Материалы XVII Международной ежегодной конференции по иудаике. Том IV. Москва. – 2011.
17. Сталін вбиває стариків і дітей. *Голос Волині*. 1943. №62. С. 2.
18. Сталін примушує восьмирічних дітей до допоміжної військової служби. *Голос Дніпра*. 1942. №154. С.2.
19. Сучасна молодь та її роль в житті села. *Костопільські вісті*. 1942. №4. С.2.
20. Титаренко Д.М. Преса Східної України періоду німецько-фашистської окупації як історичне джерело (1941-1943 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.06 "Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни" / Дмитро Миколайович Титаренко ; Дніпропетров. націон. ун-т. – Дніпропетровськ, 2002. – 20 с.
21. Черняков Б.І. Окупаційна преса Райхскомісаріату Україна: розбудова і функціонування (1941 – 1943 рр.)/ Б.І. Черняков // Наукові записки. Збірник. – К.: Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2006. – 161 с. / Серія "Політологія і етнологія". – Вип. 31. - 51-69 с.
22. Шайкан В.О. Колбораціонізм на території рейхскомісаріату «Україна» і військової зони в роки Другої світової війни / В.О. Шайкан // Монографія. Кривий Ріг, 2005. 466 с.
23. Яременко В.М. Політика німецького окупаційного режиму щодо преси в рейхскомісаріаті "Україна" (1941-1944 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец.07.00.02 "Всесвітня історія" / Вікторія Миколаївна Яременко; Київ. нац. ун-т ім. Т.Г. Шевченка. – Київ, 2008. – 19 с.
24. 6000 дітей тяжко працює. *Костопільські вісті*. 1942. №2. С.4.

